

Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih

*Prof. Dr. Hikmet Sami TÜRK**

I. GİRİŞ

Anayasa Mahkemesi'nin kuruluş yıldönümleri nedeniyle düzenlenen sempozyumlarda seçim sistemleri ile ilgili olarak zaman zaman sunulan bildiriler bir yana bırakılırsa; böyle bir sempozyumun tamamı veya bir bölümü, ikinci kez, bir bütünlük içinde seçim sistemlerine ayrılmaktadır¹. Bu, konunun azalmayan önemini göstermektedir. Aslında seçim sistemleri, Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Seçim sistemleri, doğrudan doğruya ülke yönetiminde ve yerel yönetimlerde halktan yetki almaya yönelik demokratik yarışın kuralları ile ilgili olduğu için; bunu doğal karşılamak gerekir. Şaşırtıcı olan, bunca tartışmaya karşın, seçim hukukuna ilişkin birçok konuda hâlâ geniş bir uzlaşmaya dayalı bir sonuca ulaşılamamış olmasıdır. Üstelik Türkiye, şimdiye değin uyguladığı farklı seçim sistemleriyle oldukça zengin bir l boratuvar konumundadır. O nedenle bu Sempozyumda yapılacak değerlendirmelerin böyle bir uzlaşma zemininin oluşmasına önemli bir katkı sağlayacağını umuyoruz.

* Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Seçim sistemleri ile ilgili önceki sempozyum için bk. Anayasa Yargısı 16, Anayasa Mahkemesi'nin 37. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, 26-27 Nisan 1999, Ankara, 1999. Seçim sistemleri ile ilgili olarak diğer sempozyumlarda sunulan bildirilere örnek olarak bk. Bülent Daver, "Anayasal Yargı ve Seçim Sistemleri", Anayasa Yargısı 5, Anayasa Mahkemesi'nin 26. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, 25-26 Nisan 1988, Ankara, 1989, s. 10-27, 131-149; Hikmet Sami Türk, "Yerel Seçimlerle İlgili Kanun Değişikliğine İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararı", Anayasa Yargısı 6, Anayasa Mahkemesi'nin 27. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, 25-26 Nisan 1989, Ankara, 1989, s. 71-103.

II. SEÇİM VE SEÇİM SİSTEMİ KAVRAMLARI

Geniş anlamda seçim, birden çok seçenek arasında yapılan tercihi ifade eder. Günlük yaşamdaki birçok karar ve davranışımız, bu anlamda sürekli olarak yaptığımız seçimlerin sonucudur². Fakat bu bildiride de kullanılan bir anayasa hukuku ve siyasal bilim terimi olarak seçim, daha dar bir anlam taşımaktadır: Bir kamu görevini yürütecek kişi veya kurulun, ilgili seçmenlerce, çok sayıda aday arasında yapılacak tercihlerle belirlenmesi³. Parlâmento ve yerel yönetimler gibi çeşitli kamu makamları için yapılan seçimlerden söz edildiği zaman kastedilen, bu dar anlamda seçimdir. Bu bağlamda seçilen ve seçenlerin konumunu ve/veya işlemin niteliğini gösteren ifadelerle seçim, kısaca, “yönetenlerin yönetilenlerce belirlendiği/yetkilendirildiği işlem” olarak da tanımlanmaktadır⁴.

Dar anlamda seçim çerçevesinde seçme ve seçilme hakkı, seçim çevreleri, seçim sürecinin başından sonuna kadar, yani adaylık başvurusundan seçmenlerin oy kullanmasına ve sonuçların açıklanmasına kadar yapılan tüm işlemler, bunları yapan kişi ve kuruluşlar (siyasal partiler), seçim sürecini yöneten ve denetleyen kurumlar (seçim kurulları) ile ilgili kurallar, geniş anlamda seçim sistemini oluşturur⁵. Geniş anlamda seçim sistemi, bir ülkedeki siyasal sistemin, bu arada özgürlükler rejiminin bir parçasıdır; ondan bağımsız olarak düşünülemez⁶.

² Aynı yönde tanım ve açıklamalar için bk. *Daver*, agb, s. 11, 132; Sabri Coşkun, Seçim Hukuku, Ankara 2004, s. 5.

³ Aynı yönde bir tanım için bk. *Türk Dil Kurumu*, Türkçe Sözlük, C. 2 (K-Z), 9. bası, Ankara 1998, s. 1928 “seçim, 2”. Eğer metindeki tanımda işlemin ortaya çıkarmayı amaçladığı organ, kamu hukukundan bağımsız bir ifade ile belirtilirse; yine dar anlamda, ancak dernek, vakıf, ticaret ortaklığı gibi özel hukuk tüzel kişileri için yapılan seçimleri de kapsayan bir hukuk tanımına ulaşılmış olur.

⁴ Bu yönde tanımlar için bk. Jean-Marie Cotteret/Claude Emeri (Çev.: Tanju Gökçöl), Seçim Sistemleri, İstanbul, 1975, s. 11; Coşkun, *age*, s. 5; Emine Yavaşgel, Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Durum, Ankara, 2004, s. 4, 53, 77; Şeref İba, Anayasa ve Siyasal Kurumlar, Ankara, 2006, s. 169.

⁵ Geniş anlamda seçim sistemi kavramı için bk. *Daver*, agb, s.137; Oya Araslı, Seçim Sistemi Kavramı ve Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri (1876-1987), Ankara, 1989, s. XII, 25; Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, 7. bası, Ankara, 2002, s. 260.

⁶ Aynı yönde açıklamalar için bk. *Daver*, agb, s. 15, 137; Hikmet Sami Türk, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Ankara 1997, s. 116 vd; Yavuz Atar, Türk Anayasa Hukuku, 2. bası, Konya [?], s. 201; Yavaşgel, *age*, s. 78; Erdoğan Günel, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Ankara, 2005, s. 24 vd.

Geniş anlamda seçim sisteminin bir parçası olarak, seçmenlerce kullanılan oyların değerlendirilmesine ve seçim konusu kamu görevi için seçilen kişi veya kurul üyelerinin belirlenmesine ilişkin yöntem ve teknikler ise, dar anlamda seçim sistemini oluşturur⁷. Seçim sistemleri ile ilgili tartışmaların odağında da genellikle dar anlamda seçim sistemi bulunmaktadır. O kadar ki, tersine bir açıklama olmaksızın seçim sistemlerinden söz edildiği zaman kasdedilen, dar anlamda seçim sistemidir⁸. Bu bildiride ele alınacak konu da, dar anlamda seçim sistemleridir.

(Ayrıca bu bildiride basitlik sağlamak için — tersi belirtilmedikçe — parlâmento seçimleri ve siyasal partiler göz önünde bulundurulacak; ancak yapılan açıklamalar, örneksime yoluyla, yerel yönetimlerin kurul organları ve bağımsız adaylar için de geçerli olacaktır.)

III. SEÇİM SİSTEMLERİNİN TEMEL İŞLEVLERİ/İLKELERİ⁹

Demokratik rejimlerde yönetim yetkisinin kaynağı, dolayısıyla meşruiyetin temeli seçimlerdir. O nedenle çok partili demokrasilerde parlâmento seçimlerinin amacı, her şeyden önce, belirli bir süre için ülkeyi hangi parti veya partilerin yöneteceğini, başka bir deyişle, hükümeti hangi parti veya partilerin kuracağını; hangi parti veya partilerin muhalefet olarak denetim görevi yapacağını belirlemektir. Seçim sisteminin bu işlevine “fayda (yarar)” ilkesi denir. Konuya seçim sonucunda bir hükümetin ülkeyi istikrar içinde yönetme olanağını bulabileceği bir parlâmento çoğunluğunun ortaya çıkması açısından bakıldığında; bu ilke, “istikrar” ilkesi, başka bir deyişle, “yönetilebilirlik” ya da — her iki terimi birleştirecek biçimde — “yönetimde istikrar” ilkesi olarak adlandırılır.

⁷ Dar anlamda seçim sistemi kavramı için bk. *Daver*, agb, s. 15; *Araslı*, age, s. XII, 25, 216; *Türk*, age, s. 118; *Özbudun*, age, s. 260; *Sevgi Korkut* (Haz.), “Dünyada ve Türkiye’de Seçim Sistemleri”, *Bilgi. TBMM Enformasyon Dergisi*, Aralık 1994, S. 8 (Özel Sayı), s. 1; *Atar*, age, s. 201; *Günel*, age, s. 24; ayrıca *İhsan Dede*, *Seçim Sistemi ve Yöneten Demokrasi “Altın Oy Sistemleri”*, Kocaeli [?], s. 54.

⁸ Örneğin bk. *Türk*, age, s. 3-39 “Nasıl Bir Seçim Sistemi?”; *Hikmet Sami Türk/Erol Tuncer*, *Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi?*, Ankara 1995; *Nazan Moroğlu* (Derleyen ve yayına haz.), “Nasıl Bir Seçim Sistemi”, İstanbul 1994 (Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Yayınları: 3).

⁹ Bu ilkeler hakkında bk. *Fahir H. Armaoğlu*, “Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçim Sistemi Konusu”, *Hürriyet Seçim Semineri 1972*, [İstanbul 1972], s. 10 vd; *Daver*, s. 16, 137 vd; *Araslı*, age, s. 216 vd; *Türk*, age, s. 3 vd, 118; ayrıca *Abidin Dursun Kaleli*, *Siyasetin Temel Unsurları*, Ankara 1995, s. 86 vd; *Dede*, age, s. 53.

Ancak bir seçim sisteminden beklenen, sadece bu değildir. Ülkede taraftar bulan diğer siyasal akımların da parlâmentoya yansımalarına olanak vermek gerekir. Bu, çok partili demokrasinin gereğidir. O nedenle seçim sistemi, genel olarak, seçime katılan parti veya bağımsız adayların kullanılan oylarla ortaya çıkan güçleri oranında parlâmentoda temsil edilmelerine olanak sağlamalıdır. Seçim sisteminin bu işlevine “adalet” ilkesi ya da — daha açıklayıcı bir adla — “temsilde adalet” ilkesi denir.

Farklı amaçlarıyla ters yönlerde işleyen, dolayısıyla birine üstünlük verildiğinde diğerinin etkisi zayıflayan bu iki ilke, her ülkenin siyasal özelliklerine uygun bir sentez içinde bir araya getirilmek istenir. Bu sentezde “fayda” ve “adalet”, başka bir deyişle, “yönetimde istikrar” ve “temsilde adalet” ilkelerinin yer aldığı ölçülere göre değişik seçim sistemleri ortaya çıkmıştır. (Dünyada uygulanan veya önerilen seçim sistemlerinin sayısı, bir hayli kabarık olmakla birlikte; bu bildiriye — zaman darlığı nedeniyle — sadece bir fikir vermek üzere başlıcalarına değinilecektir.)

IV. SEÇİM SİSTEMLERİ

Seçim sistemleri, “fayda” ve “adalet” ilkelerinden birini ön plânda tutmalarına ya da bu iki ilke arasında bir denge kurmaya yönelmelerine göre üç ana kümede incelenebilir:

A- Çoğunluk Sistemleri¹⁰

1. Genel Olarak

Çoğunluk sistemlerinde “fayda” veya “yönetimde istikrar” ilkesi ön plândadır. Bu sistemlerin temelindeki mantık son derece basittir: Her seçim çevresinde geçerli oyların çoğunluğunu kazanan partili veya bağımsız aday ya da partili adaylar grubu, milletvekili seçilir. Ancak çoğunluk sistemleri, seçim çevrelerinin genişliği ve milletvekili seçilmek için gerekli oy oranı bakımından farklılıklar gösterirler.

¹⁰ Çoğunluk sistemleri hakkında bk. *Cotteret/Emeri*, age, s.49-54; *Servet Armağan*, Türk Esas Teşkilât Hukuku, İstanbul 1979, s. 122-135, 147; *Sonnur Bakır/Semra Küçükkoğlu/Sevgi Pehlivan* (Haz.), Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Uygulamalar, Ankara 1982 (TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yayınları: 5), s. 25-32; *Korkut*, agm, s. 3-6; *Araslı*, age, s. 218-221; *Saim Sezen*, Seçim ve Demokrasi, Ankara 1994, s. 164-172; *Türk/Tuncer*, age, s. 5-7, 9 vd, 14 vd; *Erdoğan Teziç*, Anayasa Hukuku, 4. bası, İstanbul 1997, s. 271-273, 274-276, 277-279; *Yavaşgel*, age, s. 85-104; ayrıca *Kaleli*, age, s. 87-92.

2. Çoğunluk Sistemlerinin Bölümlenmesi

Bu çerçevede çoğunluk sistemleri, önce seçim çevrelerinin çıkaracağı milletvekili sayısına, daha açık bir deyişle, seçim çevrelerinden her birinin bir veya daha çok milletvekili çıkarmasına; sonra da bir seçim çevresinde milletvekili seçilmek için basit (nispî) çoğunluğun yeterli sayılmasına ya da salt (mutlak) çoğunluk aranmasına göre her biri iki karşıt sistemi içeren iki alt kümeye ayrılabilir:

a) *Tek Adlı–Çok Adlı Çoğunluk Sistemleri Dar Bölge–Geniş Bölge Sistemi/ Listeli Çoğunluk Sistemi*)

Tek adlı çoğunluk sisteminde her seçim çevresinden bir milletvekili seçilir. Ülke genelinde tek adlı çoğunluk sisteminin uygulanması, ülkenin parlamento üye sayısı, örneğin sistemin beşiği olan İngiltere’de Avam Kamarası üye sayısı kadar seçim çevresine ayrılmasıyla sağlanır. Dolayısıyla kimi çevrelerce Türkiye için de önerilen tek adlı çoğunluk sisteminin milletvekili seçimlerinde uygulanması, öncelikle, ülkenin 550 seçim çevresine ayrılmasını gerektirecektir (AY m. 75). Tek adlı çoğunluk sistemi, seçim çevrelerinin genişliği açısından – bizde yaygın terimle – “dar bölge sistemi” veya “dar bölgeli seçim sistemi” olarak adlandırılır.

Çok adlı çoğunluk sisteminde ise her seçim çevresinden birden çok milletvekili seçilir. Seçim çevreleri, mülkî sınırlarla, örneğin il sınırlarıyla özdeş olabilir. Seçim çevrelerinin genişliği açısından bu sistem, “geniş bölge” veya “geniş bölgeli çoğunluk sistemi” olarak adlandırılır. Çok adlı çoğunluk sisteminde genellikle seçmenlere adayların adlarını sıralayan bir liste sunulduğu için; bu sistem, “listeli çoğunluk” veya “liste usulü çoğunluk sistemi” olarak da adlandırılabilir¹¹. Yapılacak düzenlemeye göre seçmenler, oy kullanırken, çeşitli partilerce kendilerine sunulan aday listelerinden birini üzerinde herhangi bir değişiklik yapmaksızın olduğu gibi kabul etmek durumunda bulunabilecekleri gibi; bu listedeki adaylardan bir bölümünün adlarını çizerek yerlerine bağımsız veya başka partili adayların adlarını yazmak olanağına da sahip olabilirler.

¹¹ Çoğunluk sistemleri hakkında bk. *Cotteret/Emeri*, age, s.49-54; Servet Armağan, *Türk Esas Teşkilât Hukuku*, İstanbul 1979, s. 122-135, 147; Sonnur Bakır/Semra Küçükkoğlu/Sevgi Pehlivan (Haz.), *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Uygulamalar*, Ankara 1982 (TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yayınları: 5), s. 25-32; *Korkut*, a.g.m, s. 3-6; *Araslı*, age, s. 218-221; Saim Sezen, *Seçim ve Demokrasi*, Ankara 1994, s. 164-172; *Türk/Tuncer*, age, s. 5-7, 9 vd, 14 vd; Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, 4. bası, İstanbul 1997, s. 271-273, 274-276, 277-279; *Yavaşgel*, age, s. 85-104; ayrıca *Kaleli*, age, s. 87-92.

İlk durumda “kapalı (bloke) liste”, ikinci durumda “karma liste” söz konusudur¹².

b) Basit Çoğunluk–Salt Çoğunluk Sistemleri (Tek Turlu– İki Turlu Çoğunluk Sistemleri)

Basit veya nispî çoğunluk sisteminde bir seçim çevresinden milletvekili seçilmek için geçerli oyların en çoğunu almak yeterlidir; salt çoğunluk veya üçte iki çoğunluk gibi bir nitelikli çoğunluk aranmaz. Oranı ne olursa olsun, geçerli oyların en çoğunu alan aday, seçilmiş olur. Sistemin beşiği olan İngiltere’de yaygın bir deyişle, “*First-past-the post*”, yani “Çizgiyi ilk geçen (en çok oy alan), sandalyeyi kazanır.” Bu sonucun ortaya çıkması için seçmenlerin bir kez oy kullanması yeterli olduğu, başka bir deyişle, seçim tek oylama ya da tek turda tamamlandığı için; bu sistem, “tek turlu çoğunluk sistemi” olarak da adlandırılır¹³.

Buna karşılık salt (mutlak) çoğunluk sisteminde bir seçim çevresinden milletvekili seçilmek için geçerli oyların salt çoğunluğunu, yani en az yarıdan bir fazlasını (%50+1’ini) almak gerekir. Hatta sistemin beşiği olan ve oy kullanma zorunluluğu bulunmayan Fransa’da sözü edilen salt çoğunluğun o seçim çevresinde kayıtlı seçmen sayısının dörtte birinden az olmaması koşulu da aranmaktadır. Eğer ilk oylamada bu iki koşul birlikte gerçekleşmezse, bir hafta sonra sınırlı sayıda adayın katılacağı ikinci bir oylamaya gidilir. İlk oylamada belirli bir oranda, örneğin – Fransa’da olduğu gibi – en az %12,5 oy alan adayların, hiçbir adayın bu oranı tutturamaması durumunda en çok oy alan iki adayın, yalnız bir adayın bu orana ulaşması durumunda onunla birlikte en çok oy alan ikinci adayın katılacağı ikinci oylamada seçilmek için artık geçerli oyların en çoğunu almak yeterlidir. İkinci oylamada artık salt çoğunluk aranmamakla birlikte; adayların bir bölümü ilk oylamada elenmiş olacağı için, ikinci oylamada en çok oy alan adayın bu

¹² Çoğunluk sistemleri hakkında bk. *Cotteret/Emeri*, age, s.49-54; *Servet Armağan*, Türk Esas Teşkilât Hukuku, İstanbul 1979, s. 122-135, 147; *Sonnur Bakır/Semra Küçükkoğlu/Sevgi Pehlivan* (Haz.), Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Uygulamalar, Ankara 1982 (TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yayınları: 5), s. 25-32; *Korkut*, agm, s. 3-6; *Araslı*, age, s. 218-221; *Saim Sezen*, Seçim ve Demokrasi, Ankara 1994, s. 164-172; *Türk/Tuncer*, age, s. 5-7, 9 vd, 14 vd; *Erdoğan Teziç*, Anayasa Hukuku, 4. bası, İstanbul 1997, s. 271-273, 274-276, 277-279; *Yavaşgel*, age, s. 85-104; ayrıca *Kaleli*, age, s. 87-92.

¹³ Tek turlu olmak, seçmenlerin bir defa oy kullandıkları basit çoğunluk sistemleri ile nispî temsil sistemlerinin ortak özelliğidir. O nedenle basit çoğunluk bağlamında sistemin bu özelliğini belirtmek ve iki turlu çoğunluk sisteminden ayırt etmek üzere “tek turlu çoğunluk” terimi kullanılmıştır.

orana yaklaşma olasılığı daha yüksektir. Demek ki seçim, salt çoğunluğun elde edildiği seçim çevrelerinde ilk oylamada; diğer seçim çevrelerinde ise ikinci oylamada sonuçlanmaktadır. Böylece ülke genelinde seçim iki oylama ya da iki turda tamamlandığı için; bu sistem, genellikle “iki turlu seçim sistemi” olarak adlandırılır.

3. Çoğunluk Sistemlerinin Bileşimi

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, tek adlı ve çok adlı (dar bölge ve geniş bölge) çoğunluk sistemleri ile basit çoğunluk ve salt çoğunluk (tek turlu ve iki turlu) seçim sistemleri, bağımsız olarak değil, birbirlerini tamamlayacak biçimde değişik bileşimler içinde birlikte uygulanmaktadır.

Çeşitli ülkelerden örneklerle, tek adlı tek turlu çoğunluk sistemi, başka bir deyişle, dar bölge basit çoğunluk sistemi, beşiği olan İngiltere’den başka Uluslar Topluluğu’na üye ülkeler ile Amerika Birleşik Devletleri’nde de uygulanmaktadır.

Bizde yerel yönetimlerin kişi organları olarak belediye başkanları, büyük şehir belediye başkanları, köy ve mahalle muhtarları, — eş anlamlı yasal terimlerle — “çoğunluk”/“ekseriyet” sistemine göre seçilirler (18.1.1984 tarih ve 2972 sayılı Mahallî İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun m. 2/II, 4; 32/I, IV). Bu, — belediye başkanlığı ve büyük şehir belediye başkanlığı seçimleri bakımından 2972 sayılı Kanun’da açıkça belirtildiği gibi, “en çok oy alan aday” seçildiği için (m. 22/I, II) — tek adlı tek turlu çoğunluk sistemidir.

Aynı Kanun uyarınca siyasî partiler, belediye meclisi seçimlerinde — aday listelerinde *d'Hondt* usulü nispî temsil sistemine göre seçilen adaylarından ayrı olarak yazılmak üzere— belediye meclisi üye sayısına göre 1’den 6’ya kadar “kontenjan adayı” gösterirler (m. 10/IV c). Kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde “geçerli oyların en çoğunu almış olan siyasî partinin kontenjan adayları belediye meclisi üyeliğini kazanmış” olacakları için (m.23/VI, krş. f. III); belediye meclisi seçimlerinde kontenjan adayları bakımından — duruma göre — tek adlı veya çok adlı (listeli) tek turlu çoğunluk sistemi uygulanmaktadır.

Yine 2972 sayılı Kanun’a göre, yerel yönetimlerin kurul organları olarak köy ihtiyar meclisi ve mahalle ihtiyar heyeti seçimlerinde “en çok oy alanlar”, sırasıyla asıl ve yedek üye seçildikleri için (m. 30/a.II, b); bu seçimlerde çok adlı, fakat listesiz çoğunluk sistemi uygulanmaktadır (m. 31/I-II).

Tek adlı iki turlu çoğunluk sistemi, başta sistemin beşiği Fransa olmak üzere, Cezayir, bazı eski Doğu Bloku ülkeleri ile Ukrayna gibi Bağımsız Devletler Topluluğu’na üye bazı ülkelerde, ayrıca İtalya’da belediye başkan-

ları seçimlerinde uygulanmaktadır. Buna karşılık iki turlu çoğunluk sisteminin çok adlı olarak uygulanması, — Fransa’da 1885 yılında listeli olarak yapılan genel seçim dışında — söz konusu olmamıştır.

Bizde 1960 yılına kadar milletvekili seçimlerinde tek turlu olarak uygulanan sistem ise, iller itibariyle çok adlı veya listeli çoğunluk sistemi idi. Karma liste yoluyla fazla bir değişiklik yapma olanağı bulunmayan bu sistemde, geniş seçim çevresi olarak her ilde en çok oyu alan listede yer alan adayların tamamı, milletvekili seçilirdi. Aynı biçimde çift meclis sistemini benimseyen 1961 Anayasası döneminde Cumhuriyet Senatosu’nun genel oyla seçilen üyeleri bakımından da başlangıçta tek turlu çoğunluk sistemi uygulanmaktaydı (24.5.1961 tarih ve 304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu m. 1/I, 14/I). Bu seçimlerde — üçer seçim çevresine bölünen Ankara, İstanbul ve İzmir dışında — her il bir seçim çevresi olmakla birlikte; fiilen uygulanan sistem, birer üye çıkaran illerde tek adlı çoğunluk, birden çok üye çıkaran illerde ise çok adlı veya listeli çoğunluk sistemi idi¹⁴ (304 sayılı Kanun m. 2 + [1] ve [2] sayılı listeler).

4. Çoğunluk Sistemlerinin Değerlendirilmesi¹⁵

İster tek adlı, ister çok adlı, tek turlu çoğunluk sistemleri, işleyişleri son derece basit, karmaşık hesap işlemleri gerektirmeyen seçim sistemleridir. Fayda ilkesinin ön plânda olduğu bu sistemlerin en önemli özelliği, bir tek parti iktidarının ortaya çıkmasını kolaylaştırmalarıdır. Bununla birlikte tek adlı tek turlu seçim sisteminin beşiği olan İngiltere’de — seçim çevrelerinde seçmen sayılarının eşit olmaması ve oy dağılımının özellikleri dolayısıyla — bazı genel seçimlerde ülke genelinde daha çok oy alan partinin muhalefette kaldığı, daha az oy alan partinin ise iktidar olduğu görülmüştür¹⁶. Demek ki fayda ilkesi, her zaman garantili sonuç vermemektedir.

Tek turlu çoğunluk sistemlerinin en önemli sakıncası, bazen çok adaletsiz sonuçlar verebilmeleridir. İktidar partisi ile muhalefet partisinin aldıkları

¹⁴ 1961 Cumhuriyet Senatosu genel seçimi ile 1964 Cumhuriyet Senatosu C Grubu yenileme seçiminde uygulanan çoğunluk sistemi, 17.4.1964 tarih ve 447 sayılı Kanun’la terk edilmiştir. Ondan sonra milletvekili seçimleri ile Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimlerinde aynı nispi temsil temsil (ulusal artık veya *d'Hondt*) sistemleri uygulanmıştır.

¹⁵ Çoğunluk sistemlerinin etkileri, yarar ve sakıncaları hakkında bk. *Cotteret/Emeri*, age, s. 54-59; *Armağan*, age, s. 135-147; *Bakır/Küçüköğlü/Pehlivan*, age, s. 32-36; *Korkut*, agm, s. 6 vd; *Araslı*, age, s. 236-242; s.172-179; *Türk/Tuncer*, age, s. 7 vd, 10-14, 16-20; *Teziç*, age, s. 273 vd, 276 vd, 304 vd.

¹⁶ Örnekler için bk. *Türk/Tuncer*, age, s. 13 vd; *Moroğlu*, age, s. 16 vd (*Hikmet Sami Türk*’ün konuşması).

oylarla parlâmentoda kazandıkları sandalyeler arasındaki oransızlık, “Küp Kanunu” (*Cube Law*) olarak adlandırılan bir sosyolojik kanunla ifade edilir. Bu kanuna göre, iki partiye verilen oyların oranı $A : B$ ise, kazandıkları sandalyelerin oranı $A^3 : B^3$ olmak eğilimindedir. Örneğin bir parti %60, diğer parti %40 oy almış ise; bunların birbirine oranı, $60 : 40 = 3 : 2$ 'dir. Bu sayıların küplerini alırsanız; sonuç, $3^3 : 2^3 = 27 : 8$ olur. Sistemdeki adaletsizlik, – Türkiye’de iller itibariyle liste usulünün uygulandığı 1960 öncesi milletvekili genel seçimlerinde görüldüğü gibi– çok adlı çoğunluk sisteminde daha belirgindir.

Tek turlu çoğunluk sistemleri, –İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinde görüldüğü gibi– genellikle iki büyük partinin etkili olduğu, seçimlerde bu iki partinin iktidar ve muhalefet olarak yer değiştirdiği bir siyasal yapılanmaya yol açar. İki turlu çoğunluk sistemi ise, – Fransa’da görüldüğü gibi – partiler arasında seçim anlaşmaları, işbirliği ve ittifaklarla yürüdüğü için çok partili bir siyasal yapılanmaya elverişlidir. Bu bakımdan iki turlu çoğunluk sistemi, nispi temsil sistemlerine benzer sonuçlar verir.

Öte yandan ister tek turlu, ister iki turlu, tek adlı çoğunluk sistemleri, seçmen ve seçilen, seçmen ve milletvekili ilişkilerindeki yakınlık, seçmenin seçtiği adayı, seçilenin seçim çevresini ve seçmenlerini tanuması, sorunlarını bilmesi bakımından olumlu değerlendirilmekle birlikte; bu durum, iş takipçiliğinin artmasına, milletvekillerinin seçmenlerinin kişisel sorunlarını takip etmek zorunda kalmalarına yol açabilir. Ayrıca bu sistemler, yerel nüfuz sahibi adayların seçilmesine veya seçim sonuçlarını etkilemelerine, bölgeci eğilimler doğmasına elverişlidir.

İki turlu çoğunluk sistemi, milletvekillerinin ilk turda salt çoğunlukla ya da ikinci turda ona yaklaşan bir çoğunlukla seçilmesini, dolayısıyla güçlü bir seçmen desteği bulan adayların kazanmasını sağlamakla birlikte; ikinci turu çoğu zaman partiler ve/veya adaylar arasında yapılan anlaşma ve pazarlıklar belirler. Bu pazarlıklarda siyasal ahlâk bakımından eleştiriye açık olaylar yaşanabilir.

B–Nispî (Orantılı) Temsil Sistemleri¹⁷

1.Genel Olarak

Nispî temsil veya orantılı temsil, siyasal partilerin güçleri oranında, başka bir deyişle, seçimde aldıkları oy oranında parlâmentoda temsil edilmelerine olanak veren bir sistemler grubunun ortak adıdır. Nispî temsil sistemlerinde “adalet” ilkesi ön plândadır. Çoğunluk sistemlerinden farklı olarak, nispî temsil sistemlerinde her seçim çevresinden birden çok milletvekili seçilir; dolayısıyla bu sistemler, seçim çevreleri itibarıyla her zaman çok adlıdır, geniş bölgelidir, liste usulü ile uygulanır. Nispî temsil sistemlerinde listelerdeki aday sıralaması, çok önemlidir. Çünkü her partinin aday listesinden o partinin kazandığı milletvekilliği sayısı kadar aday, oradaki sıraya göre milletvekili seçilir. İl genel meclisleri ile belediye meclislerinin nispî temsil sistemine göre seçilen asıl ve yedek üyeleri bakımından 2972 sayılı Kanun’da açıkça belirtilen bu ilke (m. 23/b.I, c), 1995’ten bu yana milletvekili seçimlerinde daha önce yürürlükte bulunan hükümlere yollama yapan hükümler ve yerleşmiş seçim gelenekleri doğrultusunda uygulanmaktadır (krş. 10.6.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, m.35 ve 39/IV-V)¹⁸. Seçmenlerin tercih işareti ile listedeki sırada değişiklik yapma olanağına sahip bulunmaları durumunda “tercihli liste” söz konusu olur¹⁹.

¹⁷ Nispî (orantılı) temsil sistemleri hakkında bk. *Cotteret/Emeri*, age, s. 59-76; *Armağan*, age, s. 148-157; *Bakır/Küçükkoşlu/Pehlivan*, age, s. 43-60; *Korkut*, agm, s. 8-17; *Araslı*, age, s. 221-232; *Sezen*, age, s. 184-203; *Türk/Tuncer*, age, 20-37; *Teziç*, age, s.279-289; *Yavaşgel*, age, s. 106-129; ayrıca *Kaleli*, age, s. 92-104; *Özer Gürbüz*, Seçim Sistemleri ve Parti İçi Demokrasi, Ankara 1998 (Türk Parlâmenterler Birliği Konferansları, Yayın No. 3), s. 10-14.

¹⁸ Türkiye’de milletvekili seçimlerinde ilk kez *d’Hondt* usulü nispî temsil sistemini getiren 25.5.1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’nun “Siyasî parti adaylarından seçilenlerin tespiti” kenar başlıklı 33. maddesinde “Yüksek Seçim Kuruluna verilen aday listelerindeki sıra, seçimlerde, partilerin kazandıkları milletvekilliklerinin sırasının tespitine esas olur.” hükmü yer almaktaydı (f. I/A).

10.6.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’nun yine “Siyasî parti adaylarından seçilenlerin tespiti” kenar başlıklı 35. maddesinin “tercihli oy “ olanağını tanıyan ilk metninde bu konuyu düzenleyen hükümlerin sonunda adaylar için kullanılan tercih işaretlerinin geçerli oyların %25’inden az olması durumunda, “tercih işaretleri dikkate alınmayıp o partiden milletvekilliğine seçilenler[in] parti listesindeki sıraya göre tespit” edilmesi öngörülmekteydi (f. I/c). Bu hüküm, 19. dönem milletvekili genel seçimi için özel hükümler getiren, bu arada 35. maddedeki tercih işaretleri oranını %15’e indiren 24.8.1991 tarih ve 3757 sayılı Kanun’da da korunmuştur (m. 10). Ancak 20. dönem milletvekili genel seçimi öncesinde Milletvekili Seçimi Kanunu’nda 27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanun’la yapılan

Nispi̇lik, seçim çevrelerinin genişliği ile doğru orantılıdır. Seçim çevrelerinin genişliği ölçüsünde partilerin parlâmentoda güçleri oranında temsil edilmeleri kolaylaşır. Nispi̇liğin sağlanması bakımından İsrail gibi az nüfuslu bir ülkenin tümüyle tek bir seçim çevresi oluşturması en uygun çözüm sayılmakla birlikte; birçok ülke, çeşitli seçim çevrelerine ayrılmıştır. Örneğin Federal Almanya'da Federal Meclis'in nispi̇ temsil sistemine göre seçilen üyeleri bakımından seçim çevreleri, eyalet sınırlarıyla özdeştir (Federal Seçim Kanunu §§ 1, 4, 6, 7). Türkiye'de ise milletvekili seçimlerinde seçim çevreleri, – çıkaracağı milletvekili sayısı 18'e kadar olan iller bakımından belirtildiği gibikural olarak il sınırlarıyla özdeş olmakla birlikte; çıkaracağı milletvekili sayısı 19'dan 35'e kadar olan iller iki, 36 ve daha çok olan iller üç seçim çevresine bölünür (10.6.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanun'la değişik) m. 4)

değişiklikler arasında tercih oyunu kaldırmak amacıyla yeniden düzenlenen 35. maddede sadece "İl seçim kurulu başkanı[nın] alınan sonuçlara göre, o seçim çevresinde; siyasi parti aday listelerinden ve bağımsız adaylardan seçilenleri tespit" edeceği belirtilmiştir.

Buna karşılık 2839 sayılı Kanun'un herhangi bir değişikliğe uğramamış, "Seçimin veya tutanağın iptali" kenar başlıklı 39. maddesinin IV. fıkrasında önceki "fıkralar dışında milletvekillerinden bir veya birkaçının tutanaklarının iptaline karar verildiği takdirde, tutanakları iptal olunan milletvekilleri yerine, 34 ve 35. madde esaslarına göre sıradaki adaya tutanak" verileceği; V. fıkrasında ise "Sırada olanlar yetmediği takdirde açık kalan milletvekillikleri için Kanunun ara seçimi hakkında kabul ettiği hükümlere" uyulacağı öngörülmüştür. Bu hükümlerde sadece "sıradaki aday" ve "Sırada olanlar"dan söz edilmekle birlikte; bununla kastedilenin –yollama yapılan 35. maddenin eski metnindeki ifade ile– "parti listesindeki sıra" olduğu açıktır.

Öte yandan 18.1.1984 tarih ve 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun'un "İl genel meclisi ve belediye meclisi üyeliklerine seçilenlerin tespiti" kenar başlıklı 23. maddesinde il genel meclisleri ile belediye meclislerinin nispi̇ temsil sistemine göre seçilen asıl üyeleri bakımından şu hüküm yer almaktadır: "İlçe seçim kuruluna verilen aday listesindeki sıra, seçimlerde siyasi partilerin kazandıkları il genel veya belediye asıl üyeliklerinin tespitine esas olur." (m. 23/b.I). Aynı hüküm, yedek üyeler hakkında da uygulanır (m. 23/c).Herhangi bir duraksamaya yol açmamak için, Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 35. maddesindeki boşluğun en kısa zamanda 2972 sayılı Kanun'un 23. maddesi paralelinde önceki hükümler ve yerleşik seçim geleneği doğrultusunda doldurulmasında yarar vardır.

¹⁹ Tercihli oy olanağı, 27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanun'la kaldırılmıştır; bk. yuk. dn. 18.

2. Nispî Temsil Türleri

a) Ön Bilgiler (Veriler)²⁰

Bu çerçevede nispîlik veya orantılılığın nasıl hesaplanacağı ise, her biri ayrı bir sistem oluşturan çeşitli matematik formüllerine konu olmuştur. Genel bir fikir vermek üzere, bu formüllerden başlıcalarını örneklerle açıklayabilmek için 9 milletvekili çıkaran bir seçim çevresinde kullanılan toplam 200.000 geçerli oyun seçime katılan beş parti arasında şöyle dağıldığını varsayalım: A 76.000, B 52.000, C 36.000, D 22.000, E 14.000.

b) Çevre Seçim Sayısı (Seçim Kotası)

Nispî (orantılı) temsil sistemlerinin bir bölümünde nispîliği hesaplamak için yapılacak ilk işlem, bir seçim çevresinde kullanılan toplam geçerli oy sayısını oradan çıkacak milletvekili sayısına bölmektir. Elde edilecek pay, çevre seçim sayısı²¹ (basit seçim sayısı) ya da seçim kotasıdır. Buna "Hare kotası" da denilmektedir. Çevre seçim sayısını bulmak için kullanılan formül şudur:

Çevre seçim sayısı (Seçim kotası) = Toplam geçerli oylar : Milletvekili sayısı.

Bu formül, yukarıdaki verilere uygulandığında çevre seçim sayısı olarak $200.000 : 9 = 22.222$ bulunur. Fakat çevre seçim sayısı, tek başına, partiler arasındaki sandalye dağılımını göstermez. Bunu bulmak için ilk bölmeden sonra her parti için ayrı ayrı yapılacak bölme işlemleriyle şu sorunun cevabını aramak gerekir: Her partinin aldığı oy toplamı içinde çevre seçim sayısı kaç kere vardır? Bu, her partinin aldığı oy toplamının çevre seçim sayısına bölünmesi demektir. Ancak yapılacak bölme işlemleriyle her partinin doğrudan doğruya kazandığı sandalye sayısı bulunsa bile, birtakım oyların artık (bakiye) oy olarak değerlendirme dışı kalması kaçınılmazdır. Nitekim her partinin aldığı oy toplamı çevre seçim sayısına bölündüğünde her birinin doğrudan doğruya kazandığı sandalye sayısı ile artık oyları şöyle sıralanır:

A $76.000 : 22.222 = 3$ (Artık oy: $76.000 - 66.666 = 9.334$),

B $52.000 : 22.222 = 2$ (Artık oy: $52.000 - 44.444 = 7.556$),

C $36.000 : 22.222 = 1$ (Artık oy: $36.000 - 22.222 = 13.776$),

D $22.000 < 22.222 = 0$ (Artık oy: 22.000),

²⁰ Aşağıda değinilecek nispî temsil sistemleri ile ilgili olarak bu verilere göre hazırlanmış örnekler hakkında daha ayrıntılı bilgi ve tablolar için bk. *Türk/Tuncer*, age, s. 22-36; ayrıca *Kaleli*, age, s. 94-104.

²¹ 25.5.1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun ulusal artık sistemini getiren 13.2.1965 tarih ve 533 sayılı Kanun'la değişik 32. maddesinde bu konuda "seçim sayısı" terimi kullanılmıştır (m. 7).

E $14.000 < 22.222 = 0$ (Artık oy: 14.000).

Görüldüğü gibi, partilerin oy toplamlarının çevre seçim sayısına bölünmesiyle ilk aşamada 9 sandalyenin ancak 6'sı tahsis edilebilmektedir: A 3, B 2, C 1, D 0, E 0. Geri kalan 3 sandalye partiler arasında nasıl bölüştürülecektir?

Burada artık oy olasılığına meydan vermeyecek veya bu olasılığı azaltacak ya da artık oyları seçim çevresi içinde veya ülke genelinde oluşturulacak bir ulusal seçim çevresinde değerlendirecek bazı ek yöntemlere gerek duyulur.

İlk grupta yer alan yöntemler, doğrudan doğruya çevre seçim sayısı ile ilgilidir. Bu yöntemlerin temelinde şu düşünce vardır: Çevre seçim sayısını bulmak için yapılan bölme işleminde bölen ne kadar büyük olursa, elde edilecek pay o kadar küçük; dolayısıyla partilerin oy toplamları üzerinde bu payla yapılacak bölme işlemleriyle elde edilecek paylara göre partilere sandalye tahsisi olasılığı o kadar yüksek, başka bir deyişle, geride değerlendirilmemiş artık oy kalması olasılığı o kadar az olur. İşte bu düşünceden hareket edilerek, çevre seçim sayısı formülünde bölen olarak kullanılan milletvekili sayısına 1 veya 2 eklemek suretiyle geliştirilmiş seçim kotası formülleri önerilmiştir. Şöyle ki:

Seçim kotası = Toplam geçerli oylar : Milletvekili sayısı + 1 (*Hagenbach-Bischoff* yöntemi),

Seçim kotası = Toplam geçerli oylar : Milletvekili sayısı + 2 (*Imperiali* yöntemi).

Yukarıdaki örneğe dönersek; seçim kotası, bu formüllere göre $200.000 : 9 + 1 = 20.000$ (*Hagenbach-Bischoff*), $200.000 : 9 + 2 = 18.181$ (*Imperiali*) olur. Her partinin aldığı oy toplamı üzerinde bu seçim kotalarıyla yapılacak bölme işlemleri sonucunda her birinin doğrudan doğruya kazandığı sandalye sayısı ile artık oyları şöyle sıralanır:

Hagenbach-Bischoff yöntemine göre,

A $76.000 : 20.000 = 3$ (Artık oy: $76.000 - 60.000 = 16.000$),

B $52.000 : 20.000 = 2$ (Artık oy: $52.000 - 40.000 = 12.000$),

C $36.000 : 20.000 = 1$ (Artık oy: $36.000 - 20.000 = 16.000$),

D $22.000 : 20.000 = 1$ (Artık oy: $22.000 - 20.000 = 2.000$),

E $14.000 < 20.000 = 0$ (Artık oy: 14.000).

Hagenbach-Bischoff yöntemi, bizde milletvekili ve Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimlerinde ulusal artık (millî bakiye) sisteminin uygulanması ile ilgili düzenlemeler arasında 14.7.1965 tarih ve 656 sayılı Kanun'la birden çok

Cumhuriyet Senatosu üyesi çıkararak seçim çevreleri ile sadece iki milletvekili çıkaracak seçim çevreleri bakımından öngörülmüştü (m. 13).

Imperiali yöntemine göre,

A 76.000 : 18.181 = 4 (Artık oy: 76.000 – 72.724 = 3.276),

B 52.000 : 18.181 = 2 (Artık oy: 52.000 – 36.362 = 15.638),

C 36.000 : 18.181 = 1 (Artık oy: 36.000 – 18.181 = 17.819),

D 22.000 : 18.181 = 1 (Artık oy: 22.000 – 18.181 = 3.819),

E 14.000 < 18.181 = 0 (Artık oy: 14.000).

Görüldüğü gibi, *Hagenbach-Bischoff* yöntemine göre 9 sandalyenin 7'si partilere tahsis edilmiş (A 3, B 2, C 1, D 1, E 0), 2 sandalye açık kalmış; *Imperiali* yöntemine göre 8 sandalye tahsis edilmiş (A 4, B 2, C 1, D 1, E 0), 1 sandalye açık kalmıştır. Dolayısıyla artık oy sorunu, bu formüllerle de tam olarak çözülememiştir.

c) Artık Oy Sorununun Çözümüne Yönelik Sistemler

Nispliğin hesaplanmasında partilerin aldıkları oy toplamalarının çevre seçim sayısına bölünmesi yönteminin yetersiz kalması sonucunda ortaya çıkan artık oy sorununun çözümüne yönelik bazı sistemler geliştirilmiştir. Bunlar, sorunu seçim çevresi içinde ve ülke genelinde oluşturulacak ulusal bir seçim çevresinde çözmeye yönelik sistemler olarak iki ana kümede incelenebilir:

1° Artık Oy Sorununu Seçim Çevresi İçinde Çözmeye Yönelik Sistemler

Artık oy sorununun her seçim çevresinde ayrı ayrı çözümüne yönelik iki sistem vardır. Bunları yukarıda çevre seçim sayısı ile yapılan bölme işlemleri örneğini kaldığı yerden sürdürerek şöyle açıklayabiliriz:

aa) En Yüksek Artık (Bakiye) Sistemi

Yukarıdaki örnekte 9 sandalyeden bölme işlemleriyle ortaya çıkan paylara göre partilerin doğrudan doğruya kazandıkları 6'sı, (A 3, B 2, C 1, D 0, E 0); değerlendirme dışı kalan artık oyları ise, (A 9.334, B 7.556, C 13.776, D 22.000, E 14.000) olarak sıralanmıştı. Bu sistemde geri kalan 3 sandalye, artık oyların büyüklük sırasına göre D, E ve C partilerine 1'er sandalye olmak üzere tahsis edilir. Sonuç itibarıyla partilerarası sandalye dağılımı şöyle olur: A 3, B 2, C 2, D 1, E 1. Görüldüğü gibi bu sistem, küçük partilerin parlâmentoda temsiline elverişli bir sistemdir.

En yüksek artık sistemi, bizde 25.5.1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun milletvekili ve Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimlerinde ulusal artık (millî bakiye) sistemini getiren 13.2.1965 tarih ve 533 sayılı Kanun'la değişik

32 ve 33. maddeleri ile ulusal seçim çevresindeki açık kalmış milletvekilliklerinin doldurulması bakımından öngörülmüştü (m. 32/ II, 33/C. I-II).

bb) En Yüksek Ortalama Sistemi

Yukarıdaki örnekte 9 sandalyeden 6'sının partilerarası dağılımı (A 3, B, 2, C 1, D 0, E 0), burada da geçerlidir. Geri kalan 3 sandalyenin partilere tahsisi için her partinin kazandığı toplam oy, o partinin doğrudan doğruya aldığı sandalye sayısına 1 eklenmek suretiyle elde edilecek sayı ile bölünür ve böylece en yüksek ortalamalar bulunur: A $76.000 : 3 + 1 = 19.000$, B $52.000 : 2 + 1 = 17.333$, C $36.000 : 1 + 1 = 18.000$, D $22.000 : 0 + 1 = 22.000$, E $14.000 : 0 + 1 = 14.000$. Bu sistemde 3 sandalye, ortalamaların büyüklük sırasına göre D, A ve C partilerine 1'er sandalye olmak üzere tahsis edilir. Sonuç itibariyle partilerarası sandalye dağılımı şöyle olur: A 4, B 2, C 2, D 1, E 0. Görüldüğü gibi, en yüksek ortalama sistemi, — en yüksek artık sisteminin tersine — belirli bir ölçüde büyük partiler yararına işleyen bir sistemdir.

2° Artık Oy Sorununu Ülke Düzeyinde Çözmeye Yönelik Sistem: Ulusal Artık (Millî Bakiye) Sistemi

Her seçim çevresindeki artık oyların ülke düzeyinde değerlendirilmesine yönelik ulusal artık (millî bakiye) sistemi, 25.5.1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 13.2.1965 tarih ve 533 sayılı Kanun'la değişik 32 ve 33. maddelerine göre şöyle özetlenebilir: Her seçim çevresindeki geçerli oylar toplamı, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına bölünerek "seçim sayısı" bulunur. Her parti listesinin aldığı geçerli oy sayısında "seçim sayısı" ne kadar varsa, o parti o seçim çevresinde o kadar milletvekilliği kazanmış olur. Her partiye ait geriye kalan geçerli oylar, seçimin yapıldığı bütün seçim çevrelerini içine alan "millî seçim çevresi" içerisinde toplanır. Bu toplam, seçim çevrelerinde açık kalan milletvekilliklerinin toplamı ile bölünerek "millî seçim sayısı" bulunur. Daha sonra her partinin millî seçim çevresi içindeki geçerli oy toplamı "millî seçim sayısı" ile bölünmek suretiyle bu milletvekillikleri de partiler arasında bölüştürülür. Bu işlem sonucunda da doldurulamamış milletvekillikleri kalırsa; bunlar, partiler arasında bakiye geçerli oyların büyüklük sırasına göre partiler arasında bölüştürülür (m. 32/I-II, 33/C. I-II).

Ulusal artık sisteminin Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçiminde de uygulanması öngörülmüştü (24.5.1961 tarih ve 304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu (14.7.1965 tarih ve 656 sayılı Kanun'la değişik) m. 1)

Ulusal artık sistemi, 1965 Millet Meclisi genel seçimi ile 1966 Cumhuriyet Senatosu B Grubu yenileme, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi ara

seçimlerinde uygulandıktan sonra, 20.3.1968 tarih ve 1036 sayılı Kanun'la yeniden önceki sisteme dönülmek suretiyle yürürlükten kaldırılmıştır²².

d) Nispîliği Aritmetik Büyüklük Sırasında Arayan Sistemler

Nispî temsil sistemlerinin bir bölümünde milletvekillikleri veya sandalyelerin partilere tahsisi, bir seçim çevresinde her birinin kazandığı toplam geçerli oy sayısı üzerinde bir aritmetik dizi ile yapılacak işlemlerle elde edilecek sayıların, genellikle bölme işlemleriyle elde edilecek payların büyüklük sırasına göre gerçekleştirilir. Artık oy sorunu yaratmayan, başka bir deyişle, artık oy sorunu kendi içinde çözen bu sistemlerin başlıcaları şöyle sıralanabilir:

1° Klâsik d'Hondt Sistemi

Belçikalı bir hukukçu ve matematikçi olan *Victor d'Hondt*'un bulunduğu bu sisteme göre, bir seçim çevresinde her partinin aldığı oy toplamı, sırasıyla 1'e, 2'ye, 3'e, 4'e ... bölünür ve o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bu işleme devam edilir. Elde edilen paylar, parti farkı gözetmeksizin, büyükten küçüğe doğru sıralanır. Milletvekillikleri bu sıralamaya göre partilere tahsis edilir. Yukarıda verilen örnekteki partilerin oy toplamı, sözü edilen aritmetik dizi ile bölündüğünde şu tablo ortaya çıkar:

A 76.000, 38.000, 25.333, 19.000, 15.200

B 52.000, 26.000, 17.333, 13.000, 10.400

C 36.000, 18.000, 12.000, 9.000, 7.200

D 22.000 11.000, 7.333, 5.500, 4.400

E 14.000, 7.400, 4.666, 3.500, 2.800

Örnekteki payların büyüklük sırası, 1) 76.000, 2) 52.000, 3) 38.000, 4) 36.000, 5) 26.000, 6) 25.333, 7) 22.000, 8) 19.000, 9) 18.000 olduğu için; 1, 3, 6 ve 8. sandalyeler A Partisine, 2 ve 5. sandalyeler B Partisine, 4 ve 5. sandalyeler C Partisine, 7. sandalye D Partisine gider. E Partisi sandalye kazanamaz.

İşlemdaki sonuncu sandalyeyi, örnekteki 9. sandalyeyi veren pay, "ortak bölen" olarak adlandırılır. Gerçekten her partinin aldığı oy, bu ortak bölünele bölündüğünde o partinin kazandığı milletvekilliği sayısı çıkar. Örneğin A Partisinin oy toplamı 76.000, 18.000'e bölündüğünde bu partinin 4 sandalye kazandığı görülür. Bu, bir çeşit hesap sağlama işlemidir.

²² Bu konuda ayrıca bk. *Armağan*, age, s. 210 vd, 213; *Erol Tuncer*, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler, Ankara 2002, s. 100-104; *Erol Tuncer/Necati Danacı*, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri, Ankara 2003, s. 15-19.

Sonuç itibarıyla örnekteki partilerarası sandalye dağılımı şöyledir: A 4, B 2, C 2, D 1, E 0. Böylece *d'Hondt* sistemi, en yüksek ortalama sistemi gibi, belirli bir ölçüde büyük partilere prim veren bir sistemdir.

Türkiye'de 1961'den bu yana –ulusal artık sistemine göre yapılan 1965 Millet Meclisi genel seçimi ile 1966 Millet Meclisi ara seçimi dışında– bütün milletvekili genel ve ara seçimlerinde *d'Hondt* sistemi uygulanmıştır; günümüzde de yürürlükte olan sistem budur (25.5.1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu m. 32/II, 10.6.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu m. 34/III). Aynı biçimde 1961 Anayasası döneminde –çoğunluk sistemine göre yapılan 1961 Cumhuriyet Senatosu genel seçimi ile ulusal artık sistemine göre yapılan 1966 Cumhuriyet Senatosu B Grubu yenileme seçimi ve Cumhuriyet Senatosu ara seçimi dışında– bütün Cumhuriyet Senatosu yenileme ve ara seçimlerinde *d'Hondt* sistemi uygulanmıştı (24.5.1961 tarih ve 304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu (17.4.1964 tarih ve 447 sayılı Kanun ile 17.5.1979 tarih ve 2234 sayılı Kanun'la değişik) m. 1).

Ayrıca *d'Hondt* sistemi, 1963'ten beri il genel meclisleri ile belediye meclisleri seçimlerinde (günümüzde “kontenjan adayları” dışındaki adayların seçimlerinde) de uygulanmaktadır (13 Mart 1329 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kanunu (19.7.1963 tarih ve 306 sayılı Kanun'la eklenen) ek m. 1, ek m. 9/A.II; 3.4.1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu (19.7.1963 tarih ve 307 sayılı Kanun'la eklenen) ek m. 1, ek m. 9/A.II; 18.1.1984 tarih ve 2972 sayılı Mahallî İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun m. 23/a.III)

2° Sainte-Laguë Sistemi

aa) Klâsik Sainte-Laguë Sistemi

Klâsik *d'Hondt* sisteminin küçük partiler için elverişli olmadığı ve onlar aleyhine bir adaletsizlik yarattığı düşüncesi, küçük partileri koruyan, ama yine *d'Hondt* sistemindeki basit hesap tekniğinden yararlanan bir sistemin önerilmesine yol açmıştır. Bu, *Sainte-Laguë* sistemidir. Bu sistemde partilerin aldıkları oylar, sadece tek sayılı bölenlerle, yani 1, 3, 5, 7 ... ile bölünür. Yukarıda artık oy olasılığına meydan vermeyecek veya bu olasılığı azaltacak yöntemler bakımından değinildiği gibi, bir sayı (2, 4, 6'ya göre 3, 5, 7 gibi) daha büyük sayılarla bölündüğü zaman elde edilecek paylar daha küçük olacağı için, küçük partilerin bu payları yakalama olasılığı daha yüksektir. İşte bu düşünceye dayanan *Sainte-Laguë* sisteminde bölme işlemlerinin yapılması ve elde edilen payların büyüklük sırasına göre sandalyelerin partiler arasında dağıtılması, tıpkı *d'Hondt* sisteminde olduğu gibidir. Örneğimizde-

ki partilerin oy toplamları, *Sainte-Laguë* sisteminin aritmetik dizisi ile bölündüğünde şu tablo ortaya çıkar:

A 76.000, 25.333, 15.200, 10.857

B 52.000, 17.333, 10.400, 7.428

C 36.000, 12.000, 7.200, 5.142

D 22.000, 7.333, 4.400, 3.412

E 14.000, 4.666, 2.800, 2.000

Örnekteki payların büyüklük sırası, 1) 76.000, 2) 52.000, 3) 36.000, 4) 25.333, 5) 22.000, 6) 17.333, 7) 15.200, 8) 14.000, 9) 12.000 olduğu için; bunların ilgili partilere tahsisi sonucunda sandalyelerin dağılımı şöyle görünür: A 3, B 2, C, 2, D 1, E 1. Dikkat edilirse bu sistem, en yüksek artık sistemi ile aynı sonuçları verebilmektedir. Burada da seçim çevresindeki bütün partiler, parlâmentoda temsil edilme olanağı bulmuştur.

bb) *Sainte-Laguë* Sistemi (İskandinav Versiyonu)

Sainte-Laguë sistemi, İskandinav ülkelerinde uygulanmaktadır. Fakat İskandinav ülkeleri, bu sistemin aynen uygulanmasının çok küçük, marjinal partilerin de parlâmentoya girmesine ve bu durumun bir istikrarsızlık unsuru olmasına yol açabileceği kaygısıyla ilk bölümleri 1.4 olarak saptamışlardır. Böylece *Sainte-Laguë* sisteminin İskandinav versiyonunda bölünler, 1.4, 3, 5, 7, 9 ... olarak sıralanır. Örneğimizdeki partilerin oy toplamları, bu aritmetik dizi ile bölündüğünde şu paylar elde edilir:

A (76.000), 54.285, 25.333, 15.200, 10.857, 8.444

B (52.000), 37.142, 17.333, 10.400, 7.428, 5.777

C (36.000), 25.714, 12.000, 7.200, 5.142, 4.000

D (22.000), 15.714, 7.333, 4.400, 3.142, 2.444

E (14.000), 10.000 4.666, 2.800, 2.000, 1.555

Örnekteki payların büyüklük sırası, 1) 54.285, 2) 37.142, 3) 25.714, 4) 25.333, 5) 17.333, 6) 15.714, 7) 15.200, 8) 12.000, 9) 10.857 olduğu için; bunların ilgili partilere tahsisi sonucunda sandalyelerin dağılımı şöyle görünür: A 4, B 2, C 2, D 1, E 0. Dikkat edilirse, burada *d'Hondt* sistemine benzer bir sonuç ortaya çıkmıştır. Ancak bu, her zaman *d'Hondt* sistemi ile *Sainte-Laguë* sistemi İskandinav versiyonunun aynı sonuçları vereceği anlamına gelmez. Nitekim milletvekilliklerinin tahsis sırası her iki örnekte farklıdır. *Sainte-Laguë* sistemi, İskandinav versiyonuyla da küçük partiler yararına sonuçlar verebilmektedir.

3° Yeni Formüller

Sainte-Laguë sistemi, özellikle İskandinav versiyonu, seçim sonuçlarını hesaplamak için partilerin aldıkları oyları *d'Hondt* sistemi gibi birer aralı bir aritmetik dizi ile bölmenin bir matematik zorunluluk ya da doğal zorunluluk olmadığını açıkça göstermektedir. Kullanılan aritmetik dizi, tamamıyla bir siyasal tercih işidir. İşte bu düşünceden hareket ederek, Türkiye'de istikrarsız hükümetlerin birbirini izlediği, güvenoyu alamamış hükümetlerin aylarca işbaşında kaldığı 1970'li yıllarda ülkemiz koşullarına daha uygun, istikrar ilkesini biraz daha vurgulayan bir seçim sistemi bulmak amacıyla yaptığım araştırmalar sonucunda beş formül önermişim. İlk kez 1976'da Kanun-i Esasî'nin 100. Yılı Sempozyumu'nda açıkladığım ve daha sonra "Türk sistemi" olarak adlandırılan bu formüllerden ikisi şöyle özetlenebilir²³:

aa) 1,5'le Başlayan Yarımşar Aralı Aritmetik Dizi ile Bölme

Bu formülde bir bakıma *Sainte-Laguë* sisteminde yapılanın tersi yapılmaktadır. Orada bölenlerin arası açılarak küçük partilere prim verilirken, burada bölenlerin arası daraltılmak ve başlangıçta da 1.5 gibi bir seçim eşiği yükseltmesi yapmak suretiyle büyük partiler için daha avantajlı bir sonuç elde edilmektedir. Bu formülde partilerin aldıkları oylar, sırasıyla 1.5, 2, 2.5, 3, 3.5 ... ile bölünür. Bölme işlemleri, 15, 20, 25, 30, 35 ... ile yapıldığı zaman da aynı sonuç çıkar. Matematikte bir sayı (2, 3, 4'e göre 1.5, 2, 2.5, 3, 3.5 gibi) daha küçük sayılarla bölündüğünde elde edilecek paylar, daha büyük olacağı için; küçük partilerin bunlara ulaşması biraz zorlaşacaktır. Elde edilen payların büyükten küçüğe doğru sıralanması ve milletvekilliklerinin partilere tahsisi, *d'Hondt* sisteminde olduğu gibidir. Örneğimizdeki partilerin oy toplamları, "1.5'le başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi" ile bölündüğünde şu paylar elde edilir:

A (76.000), 50.666, 38.000, 30.400, 25.333, 21.714, 19.000

B (52.000), 34.666, 26.000, 20.800, 17.333, 14.857, 13.000

C (36.000), 24.000, 18.000, 14.400, 12.000, 10.285, 9.000

D (22.000), 14.666, 11.000, 8.800, 7.333, 6.285, 5.500

E (14.000), 9.333, 7.000, 5.600, 4.666, 4.000, 3.500

Örnekteki payların büyüklük sırası, 1) 50.666, 2) 38.000, 3) 34.666, 4) 30.400, 5) 26.000, 6) 25.333, 7) 24.000, 8) 21.714, 9) 20.800 olduğu için; bunların ilgili partilere tahsisi sonucunda sandalyelerin dağılımı şöyle olur: A 5, B 3, C 1, D 0, E 0. Görül-

²³ Bu formüller hakkında daha geniş açıklamalar için bk. Hikmet Sami Türk, "Seçim Sisteminde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Bazı Öneriler", Türk Parlâmentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976, Ankara [1978], s. 365-403; Türk, age, s. 17-39, 41-43.

düğü gibi bu formül, yalnız iktidar partisine değil, aynı zamanda ana muhalefet partisine de önemli bir destek sağlamaktadır. Başka bir deyişle bu formül, bir yandan bir tek parti hükümeti kurulmasına elverişli bir parlamento çoğunluğu yaratılması, öbür yandan onun karşısında güçlü bir muhalefet bulunması olanağını getirmektedir.

Bu formül, 1982 Anayasası hazırlanırken Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültelerinden ilgili öğretim üyelerinin oluşturduğu bir Anayasa Komisyonu tarafından "Türkiye koşullarına en uygun formül" olarak nitelenmiş²⁴; ayrıca Danışma Meclisi'nde yeni Milletvekili Seçimi Kanunu ile ilgili hazırlık çalışmaları sırasında bazı Anayasa Komisyonu üyelerince *d'Hondt* sistemi yerine "*Türk sistemi*" adıyla önerilmişti²⁵.

bb) Azalan Tam Sayılı Aritmetik Dizi ile Çarpma

Bu formülde partilerin aldıkları oyların 1, 2, 3, 4, 5, ... ile bölünmesi yerine, aynı aritmetik dizi ile çarpılması söz konusudur. Fakat sonunda büyük çarpımlardan başlayarak bir sıralama yapılacağı için; partilerin oy toplamları, ilgili seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısından, örneğimizde 9'dan başlayarak 8, 7, 6, 5, 4, ... biçiminde azalan tam sayılı bir aritmetik dizi ile çarpılmaktadır. Elde edilen çarpımların büyükten küçüğe doğru sıralanması ve milletvekilliklerinin partilere tahsisi, burada da *d'Hondt* sisteminde olduğu gibidir. Örneğimizdeki partilerin oy toplamları, 9'dan başlayarak azalan tam sayılı aritmetik dizi ile çarpıldığında şu çarpımlar elde edilir:

A (76.000) 684.000 608.000 532.000 456.000 380.000 304.000

B (52.000) 468.000 416.000 364.000 312.000 260.000 208.000

C (36.000) 324.000 288.000 252.000 216.000 180.000 144.000

D (22.000) 198.000 176.000 154.000 132.000 110.000 88.000

E (14.000) 126.000 112.000 98.000 84.000 70.000 56.000

Örnekteki çarpımların büyüklük sırası, 1) 684.000, 2) 608.000, 3) 532.000, 4) 468.000, 5) 456.000, 6) 416.000, 7) 380.000, 8) 364.000, 9) 324.000 olduğu için; bunların ilgili partilere tahsisi sonucunda sandalyelerin dağılımı şöyle olur: A 5, B 3, C 1, D 0, E 0. Görüldüğü gibi, partilerarası sandalye dağılımı, burada da "1.5'la başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme" formülünde olduğu gibidir. Ancak çarpma formülü, seçim çevreleri genişlediği ölçüde büyük partilere daha çok prim veren, dolayısıyla aynı ölçüde küçük partilerin aleyhine işleyen bir sistem olmak eğilimindedir. Matematikte büyük çarpanlarla yapılan çarpma

²⁴ Bk. Gerekçeli Anayasa Önerisi, Ankara 1982 (A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 497), s. VII, 193-202, özellikle 199-202.

²⁵ Bu konudaki öneri ve tartışma hakkında bk. *Türk*, age, s. 56-63.

işlemlerinden daha büyük çarpımlar elde edildiği için, küçük partilerin bunları yakalaması zorlaşmaktadır.

Yukarıdaki iki formül, 1992 sonlarında Adalet Bakanlığı'nca oluşturulan bir Uzmanlar Komisyonu'nun hazırladığı Seçim ve Siyasî Partiler Kanunları Değişiklik Öntasarısı'nda Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 34. maddesinde yapılacak değişiklik için alternatif sistemler olarak önerilmişti (m. 23)²⁶.

3. Nispî Temsil Sistemlerinin Değerlendirilmesi²⁷

Nispî temsil sistemleri, toplumdaki çeşitli siyasal görüşlerin, bunları savunan siyasal partilerin parlâmentoda –farklı derecelerde de olsa– adil bir biçimde temsilini sağlar. Yukarıda görüldüğü gibi, adalet ilkesini en yüksek ölçüde gerçekleştiren nispî temsil türü, ulusal artık (millî bakiye) sistemidir. Diğer nispî temsil türleri, nispîliği ancak yaklaşık bir biçimde gerçekleştirebilirler.

Nispî temsil sistemlerinde değişik görüşler, düzenin dışına itilmeksizin yasal zeminlerde temsil edilir. Böyle bir çoğulculuk, bir ulusal bütünleşmenin de yolu olabilir. Nitekim nispî temsil sistemleri, 19. yüzyılda örneğin Belçika gibi farklı etnik grupların yaşadığı bazı Avrupa ülkelerinde bir ulusal bütünleşme politikasının aracı olarak kullanılmaya başlamıştır.

Fakat nispî temsil sistemlerinin çeşitli sakıncaları da vardır. Her şeyden önce nispî temsil, çeşitli görüşlere parlâmentoda temsil edilme olanağı verdiği için; –Türkiye'de de görüldüğü gibi– uzun vadede siyasal partiler sayısının çoğalmasına yol açar; mevcut partilerin bölünmesini kolaylaştırır. Böylece nispî temsilin uzun vadeli siyasal sonucu, çok partili bir siyasal yapılanmanın ortaya çıkmasıdır.

Nispî temsil, oyların çok sayıda parti arasında dağılması nedeniyle parlâmentoda istikrarlı bir çoğunluğun oluşmasını, dolayısıyla böyle bir çoğunluğa dayalı istikrarlı bir hükümet kurulmasını zorlaştırır. Sık sık yaşanan

²⁶ Adalet Bakanlığı'nın 11.12.1992 tarihli Mucibi uyarınca *Fulya Kantarcıoğlu*, Prof. Dr. *Hikmet Sami Türk* (Raportör), Prof. Dr. *Oya Araslı*, Prof. Dr. *Erdoğan Teziç*, *Yaşar Büken*, *Uygur Aktalay*, *Ali Güven ve Ali Em'*den oluşan Uzmanlar Komisyonu'nun hazırladığı Öntasarı'daki seçim sistemi önerisi ve gerekçesi için bk. Seçim ve Siyasî Partiler Kanunları Değişiklik Öntasarısı ve Gerekçesi, Ankara 1995 (T.C. Adalet Bakanlığı Yayın İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları Özel Seri No. 2), s. 21 vd "Madde 23", s. 34 vd "Genel Gerekçe", s. 52-56 "Madde Gerekçeleri – Madde 23".

²⁷ Nispî temsil sistemlerinin etkileri, yarar ve sakıncaları hakkında bk. *Cotteret/Emeri*, age, s. 76-79; *Armağan*, age, s. 157-159; *Bakır/Küçüköğlü/Pehlivan*, age, s. 60-62; *Korkut*, agm, s. 17 vd; *Araslı*, age, s. 242-245; *Türk*, age, s. 4 vd; *Türk/Tuncer*, age, s. 20-22; *Teziç*, age, s. 303; *Sezen*, age, s. 204-208.

hükümet krizleri, ülke gündemindedir. Çoğu zaman koalisyon hükümetlerinin kurulması zorunluluğu doğar. Ancak bir uzlaşma kültürü gelişmedikçe, koalisyon hükümetlerinde her zaman uyumlu bir çalışma ortamı sağlanamaz. İstikrarsız hükümetler, ülkenin ekonomik ve siyasal bunalımlara sürüklenmesine yol açabilir.

4. Nispî Temsil Sistemlerinde Baraj

Nispî temsil sistemlerinde küçük partilerin parlamento gücünü azaltmaya, böylece sistemin bir istikrarsızlık unsuru durumuna gelmesini önlemeye yönelik klâsik yöntem, baraj koymaktır²⁸. Baraj, seçim çevrelerinde ve/veya ülke genelinde belirli bir oranda oy alma zorunluluğu biçiminde uygulanabilir:

a) Çevre Barajı

Seçim çevrelerinde baraj, çevre seçim sayılı (basit seçim sayılı) ya da yüzde veya onda oranlı olarak hesaplanabilir:

1° Çevre Seçim Sayılı (Basit Seçim Sayılı) Baraj

Bu yöntemde göre bir parti, bir seçim çevresinde kullanılan toplam geçerli oy sayısının oradan çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek pay, yani çevre seçim sayısı (basit seçim sayısı) kadar oy, (yukarıdaki örneğe göre, 9 milletvekili çıkaran ve toplam 200.000 geçerli oy kullanılan bir seçim çevresinde $200.000 : 9 = 22.222$ oy) almadıkça o seçim çevresinden milletvekili çıkaramaz. Basit seçim sayılı baraj, seçim çevresi daraldıkça bölme işlemlerinin daha küçük bölenlerle yapılması ve elde edilecek payın büyümesi nedeniyle yükselir.

Türkiye’de ilk kez *d’Hondt* usulü nispî temsil sistemini getiren 25.5.1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’nun önce Kurucu Meclis’ce kabul edilen, sonra 3.2.1965 tarih ve 533 sayılı Kanun’la getirilen ulusal artık (millî bakiye) sistemini kaldıran 20.3.1968 tarih ve 1036 sayılı Kanun’la yeniden yürürlüğe konulan 32. maddesinde basit seçim sayılı baraj öngörülmüştü. Ancak Anayasa Mahkemesi, aynı yıl, “engelli seçim düzeninin” demokratik hukuk devleti, seçimlerin serbestliği ve çok partili siyasal düzen ilkelelerine aykırı, ayrıca seçme ve seçilme hakkını zedeleyici olduğu gerekçesiyle 32. maddenin konuya ilişkin fıkralarını iptal etmiştir²⁹. Çok eleştirilen bu karar nedeniyle *d’Hondt* sistemi, 1961 Anayasası döneminin ondan sonraki seçimlerinde barajsız olarak uygulanmıştır.

²⁸ Baraj konusunda ayrıntılı açıklamalar için bk. *Türk*, age, s. 8-17.

²⁹ Anayasa Mahkemesi’nin 3, 4 ve 6.5.1968 tarih ve E. 1968/15, K. 1968/13 sayılı kararı için bk. T.C. Resmî Gazete, 24.10.1968, S. 13035, s. 1-12, özellikle 9-11, 12; Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S. 6, s. 141-177, özellikle 167-175, 177.

Fakat basit seçim sayılı çevre barajı, 1982 Anayasası döneminde 10.6.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile – %10 oranındaki ülke barajı yanında (m. 33/I)– yeniden kabul edilmiştir (m. 34/II). Başlangıçta seçim çevreleri en çok 7 milletvekili çıkaracak biçimde düzenlendiği hâlde; daha sonra, sırasıyla 23.5.1987 tarih ve 3377 sayılı Kanun’la illerin en çok 6 milletvekili çıkararak küçük seçim çevrelerine bölünmesi (2839 sayılı Kanun m. 4, 3377 sayılı Kanun’la değişik f. V-VI), 10.9.1987 tarih ve 3403 sayılı Kanun’la 6 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde bölme işleminin “bir eksiği” ile yapılması hükme bağlanarak çevre barajı yükseltilmiştir (2839 sayılı Kanun m. 34 (3403 sayılı Kanun’la değişik) f. II)³⁰.

2° Yüzde Oranlı Baraj

Çevre barajı, bir partinin bir seçim çevresinden milletvekili çıkarabilmesi için o seçim çevresinde kullanılan toplam geçerli oyların belirli bir yüzdesini alması zorunluğu biçiminde de ifade edilebilir. Nitekim 24.8.1991 tarih ve 3757 sayılı Kanun uyarınca 20 Ekim 1991 günü yapılan 19. dönem milletvekili genel seçiminde çevre barajı, seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına göre %25 veya %20 olarak uygulanmıştı (m. 7, 15). 20. dönem milletvekili seçiminden önce çıkarılan ve illerin 6 milletvekili çıkararak seçim çevrelerine bölünmesi yöntemini kaldıran 27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanun ise, Milletvekili Seçimi Kanunu’nun 34. maddesinin II. fıkrasında kural olarak basit seçim sayılı çevre barajı yöntemini benimsemekle birlikte; 2 ve 3 milletvekili çıkararak seçim çevrelerinde baraj oranını %25 olarak belirlemişti (m.16). Fakat 34. maddenin yeni II. fıkrası, getirilen düzenlemenin Anayasa’nın 67. maddesinde ifadesini bulan “temsilde adalet” ilkesiyle bağdaşmadığı, ayrıca farklı baraj oranlarıyla seçim çevreleri arasında adaletsizlik yaratacağı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi’nce iptal edilmiştir³¹.

Bunun üzerine 23.11.1995 tarih ve 4438 sayılı Kanun’la 2839 sayılı Kanun’a eklenen geçici 14. madde ile 20. dönem milletvekili genel seçiminde çevre barajı %10 olarak belirlenmiştir (m. 3). Ancak geçici 14. madde de, yeni düzenlemenin iptal edilen önceki kuralla aynı nitelikte, dolayısıyla Anayasa’nın 153. maddesinin son fıkrasına aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi’nce iptal edilmiştir³².

³⁰ Bu konuda bk. *Türk, age*, s. 85-87, 89-91.

³¹ Anayasa Mahkemesi’nin 18.11.1995 tarih ve E. 1995/54, K. 1995/59 sayılı kararı için bk. T.C. Resmî Gazete, 21.11.1995, S. 22470 Mükerrer, s. 1-58, özellikle 45-47, 56; AYMKD, S. 31, C. 2, s. 800-867, özellikle 835, 851-853, 865.

³² Anayasa Mahkemesi’nin 1.12.1995 tarih ve E. 1995/56, K. 1995/60 sayılı kararı için bk. T.C. Resmî Gazete, 7.12.1995, S. 22486, s. 13-20, özellikle 17-20; AYMKD, S. 31, C. 2, s. 890-899, özellikle 895-899.

3° Onda Oranlı Baraj

Bir partinin bir seçim çevresinde sandalye kazanması için gerekli oy, yüzde yerine onda oranlı olarak, örneğin %10 yerinde 1/10 olarak da ifade edilebilir. Nitekim 18.1.1984 tarih ve 2972 sayılı Kanun, il genel ve belediye meclisleri seçimlerinde “onda birlik baraj uygulamalı nispî temsil sistemi” uygulanmasını öngörmüştür (m. 2/II). Ancak burada ilginç bir uygulama söz konusudur: Bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oy toplamının “onda birine tekabül eden sayı”, seçime katılan bütün partilerin aldıkları oy sayılarından ayrı ayrı çıkarılır. Bu çıkarmadan sonra geriye oyu kalmayan partiler, üyelik tahsisinde hesaba katılmaz. Diğer partilerin oyları ise, *d’Hondt* sistemine göre bölünür ve elde edilen payların büyüklük sırasına göre üyelikler (belediye meclislerinde “kontenjan adayları” dışındaki üyelikler) ilgili partilere tahsis edilir (m. 23/a). “Kesme baraj” olarak da adlandırılabilir onda bir indirimli baraj, klâsik baraja oranla küçük partiler zararına daha etkili biçimde işleyen, büyük partilere bir ek prim veren bir yöntem niteliğindedir³³. Bu sonuca varmak için bütün partilerin aldıkları geçerli oyları yukarıda açıklanan biçimde bir “onda birlik” geçersizlik indirimine tâbi tutan bu barajın Anayasa’ya aykırı olduğu iddiasıyla açılan iptal davası, Anayasa’nın belirli bir seçim sistemi öngörmediği, yapılan işlemlerin “birer hesap işi” olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi’nce reddedilmiştir³⁴.

b) Ülke Barajı

Ülke barajı, bir partinin parlâmento seçimlerinde sandalye kazanabilmesi için ülke çapında kullanılan toplam geçerli oyların en az %5-10 gibi belirli bir oranını alması zorunluğunu ifade eder. Dikkat edilirse, burada yüzde oranlı bir baraj söz konusudur.

Ülke barajı, ulusal artık dışındaki çeşitli nispî temsil sistemleriyle birlikte uygulanabilir. Örneğin Federal Almanya’da Federal Meclis üyelerinin yarısının tek adlı çoğunluk, geri kalan yarısının ise otuz yılı aşkın bir süre boyunca *d’Hondt* sistemine göre, 1985’den bu yana küçük partilere sınırlı ölçüde prim veren bir nispî temsil yöntemi olarak *Hare/Niemeyer* sistemine göre seçilmesini öngören Federal Seçim Kanunu, partilerin bu ikinci yarıdan sandalye dağıtımına katılabilmelerini ülke genelinde geçerli ikinci oylar toplamının %5’ini almaları veya birinci yarıdan en az üç seçim çevresinde birer sandalye kazanmaları koşuluna bağlamıştır (§ 6/6).

³³ Bu konuda bk. *Türk*, age, s. 295-299.

³⁴ Anayasa Mahkemesi’nin 1.3.1984 tarih ve E. 1984/1, K. 1984/2 sayılı kararı için bk. T.C. Resmî Gazete, 1.5.1984, S. 18388, s. 7-33, özellikle 19-24, 32; AYMKD, S. 20, s. 161-205, özellikle 181-192, 204.

Sainte-Laguë sisteminin İskandinav versiyonunu uygulayan İsveç'te bir partinin *Riksdag* seçimlerinde sandalye dağıtımına katılabilmesi için ülke genelinde kullanılan oyların en az %4'ünü almış bulunması gerekir. Fakat ülke genelinde daha az oy almış bir parti, en az %12 oranında oy topladığı herhangi bir seçim çevresinde daimî seçim çevresi sandalyelerinin dağıtımına katılır (Regeringsformen, 3 kap. 7 §).

Bizde *d'Hondt* sisteminin basit seçim sayılı çevre barajıyla uygulandığı 1961 Millet Meclisi genel seçimleri dışında, seçimlerde herhangi bir barajın uygulanmadığı 1961 Anayasası döneminin genellikle istikrarsız hükümetlerine bir tepki olarak çeşitli önlemler getiren 10.6.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, *d'Hondt* sisteminin ülke genelinde %10 baraj ve seçim çevrelerinde basit seçim sayılı barajla birlikte uygulanmasını öngörmüştür (m. 33/I, 34/II-III). Yukarıda açıklandığı gibi çevre barajı, 1995'de 4125 sayılı Kanun'la 2839 sayılı Kanun'da yapılan değişiklikler arasında 34. maddenin II. fıkrasında yeniden düzenlenen biçimiyle Anayasa Mahkemesi'nce "temsilde adalet" ilkesine aykırı bulunarak iptal edilmekle birlikte; yine 4125 sayılı Kanun'la 2839 sayılı Kanun'a eklenen 34/A maddesinin I. fıkrasında 33. madde-deki %10'luk ülke barajına yollama yapan ibareye yönelik iptal istemi, %10'luk ülke barajının "aşırı sayılamayacak düzeyde" olduğu, böyle bir baraja "rakam ve oran olarak" el atmanın "yargısal denetimin amacıyla" bağdaşmayacağı; kaldı ki %10'luk ülke barajının "yönetimde istikrar ilkesine uygun", ayrıca "temsilde adalet ilkesiyle de bağdaşmakta" olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir³⁵. Oysa bu baraj, günümüzde hiçbir demokratik ülkede rastlanmayacak kadar yüksektir.

C- Karma Sistemler³⁶

Çeşitli ülkeler, çoğunluk sistemleri ile nispî temsil sistemlerinin olumlu ve olumsuz yönlerini dengelemek amacıyla onları belirli ölçülerde bir araya getiren karma sistemler geliştirmişlerdir. Örneğin Federal Almanya'da Federal Meclis'in 656 üyesinin yarısı, tek adlı çoğunluk sistemine göre 328 seçim çevresinden; II. Dünya Savaşı ertesinde otuz yılı aşkın bir süre *d'Hondt* sistemine göre seçilen diğer yarısı ise, 1985'den bu yana küçük partilerin sandalye kazanmasını kolaylaştırmaya, böylece onlara sınırlı ölçüde bir

³⁵ Anayasa Mahkemesi'nin 18.11.1995 tarih ve E. 1995/54, K. 1995/59 sayılı kararı için bk. T.C. Resmî Gazete, 21.11.1995, S. 22470 Mükerrer, s. 1-58, özellikle 47 vd, 56 vd; AYMKD, S. 31, C. 2, s. 800-867, özellikle 853 vd, 865 vd.

³⁶ Çeşitli ülkelerdeki uygulamalarıyla karma seçim sistemleri hakkında bk. *Cotteret/Emeri*, age, s. 79-87; *Bakır/Küçükkoğlu/Pehlivan*, age, s. 63 vd; *Korkut*, agm, s. 19 vd; *Araslı*, age, s.232-236; *Sezen*, age, s. 208-210; *Yavaşgel*, age, 130-144.

prim vermeye yönelik *Hare/Niemeyer* usulü nispî temsil sistemine göre partilerin eyalet listelerinden seçilmektedir. Seçim, her seçmenin kullandığı iki oyla gerçekleştirilir. Birinci oy, tek adlı seçim çevresindeki bir aday, ikinci oy ise bir partinin eyalet listesi için kullanılır. Federal Seçim Kanunu'na göre bu, "kişi seçimi ile birleştirilmiş bir nispî temsil" sistemidir (§§ 1, 5, 6)³⁷.

Benzeri bir sistem, 1993'den beri farklı oranlarla İtalya'da uygulanmaktadır. 650 üyeli Millet Meclisi'nin %75'i tek adlı çoğunluk, %25'i nispî temsil sistemine göre; 315 üyeli Cumhuriyet Senatosu'nun 3/4'ü tek adlı çoğunluk, 1/4'ü nispî temsil sistemine göre seçilir. İtalyan seçmeni de, biri tek adlı seçim çevresindeki bir aday için, diğeri nispî temsil listesi için olmak üzere iki oy kullanmaktadır (4 Ağustos 1993 tarih ve 276 sayılı Cumhuriyet Senatosu Seçimine İlişkin Kurallar Kanunu m. 1; 4 Ağustos 1993 tarih ve 277 sayılı Millet Meclisi Seçimine İlişkin Yeni Kurallar Kanunu m. 1)³⁸.

Rusya Federasyonu'nda 450 üyeli Devlet Duması'nın yarısı, tek adlı çoğunluk, diğeri yarısı nispî temsil sistemine göre seçilir. Bağımsız Devletler Topluluğu'na dahil diğeri bazı ülkelerde de durum böyledir.

Bizde önce 28.3.1986 tarih ve 3270 sayılı Kanun, sonra 23.5.1987 tarih ve 3377 sayılı Kanun'la 22.4.1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'nun 38. maddesi ile 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 34. maddesi iki kez değiştirilerek milletvekili seçimleri için "kontenjan adaylığı" usulü getirilmişti. Siyasî Partiler Kanunu'nun anılan kanunlarla değişik 38. maddesinde siyasî partilerin, sadece 6 ve daha çok milletvekili çıkaracak illerin 4, 5 ve 6 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde birer "kontenjan adayı" göstermeleri; kontenjan adaylarının parti tüzüğünde gösterilen diğeri usullerle belirlenen adayların "sıralamasına dahil edilmeyerek kontenjan adayı olarak sıra numarası verilmeden" yazılması öngörülmüştü (f. I). Milletvekili Seçimi Kanunu'nun aynı kanunlarla değişik 34. maddesinde de, kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde geçerli oyların en çoğunu almış olan siyasî partinin kontenjan adayının, seçim çevresi barajını aşır aşmadığına bakılmaksızın milletvekili seçilmiş olacağı belirtilmişti (f. VI). Bu, kontenjan adayları bakımından tek adlı basit çoğunluk sisteminin uygulanması demektir.

2820 sayılı Kanun'un 38. maddesi ile 2839 sayılı Kanun'un 34. maddesinde 3270 sayılı Kanun'la yapılan değişikliklerin Anayasa'ya aykırı olduğu

³⁷ Alman seçimi sistemi hakkında bk. Klaus von Beyme, *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland nach der Vereinigung*, 6. Ausgabe, München/Zürich 1991, s. 82-92; ayrıca *Yavaşgel*, s. 135-138.

³⁸ Legge 4 agosto 1993 n. 276 Norme per l'elezione del Senato della Repubblica, Art. 1; Legge 4 agosto 1993, n. 277 Nuove norme per l'elezione della Camera dei deputati, Art. 1.

iddiasıyla açılan iptal davası ise, 38. maddesi açısından, Anayasa'nın "seçim sisteminin belirlenmesini yasa koyucuya" bıraktığı, "bu konudaki tercihine" karışmanın "uygunluk denetimi sınırlarını" aşacağı; yasa koyucunun "seçimler konusundaki anayasal ilkelere uymak koşuluyla, uygun gördüğü sistemi" benimseyebileceği; bunun "nispî temsil, çoğunluk sistemi ya da karması" olabileceği; 34. madde açısından da, Anayasa'nın "seçim sistemleri arasında bir ayırım" yapmadığı, "güvenceye aldığı ilkelere aykırı olmamak koşuluyla sistemin türünü yasa koyucuya" bıraktığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'nce reddedilmiştir³⁹.

Bu düzenlemelere göre 1987 ve 1991 milletvekili genel seçimlerinde *d'Hondt* usulü nispî temsil sistemi ile "kontenjan adaylığı" bakımından tek adlı çoğunluk sisteminden oluşan bir karma sistem uygulanmıştır. 20. dönem milletvekili genel seçiminden önce çıkarılan 27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanun'la bu uygulamaya son verilmiştir.

Ancak "kontenjan adaylığı" günümüzde belediye meclisleri seçimlerinde uygulanmaya devam etmektedir. Gerçi 18.1.1984 tarih ve 2972 sayılı Kanun uyarınca belediye meclisleri seçimlerinde kural olarak *d'Hondt* usulü "nispî temsil sistemi" uygulanmaktadır (m. 2/II, 23/a.III). Fakat aynı Kanun'a göre "Siyasî partiler, belediye meclis üye sayısı 9 ve 11 olan beldelerde bir, 15 olan beldelerde iki, 25 ve 31 olan beldelerde üç, 37 olan beldelerde dört, 45 olan beldelerde beş, 55 olan beldelerde altı adet [!] kontenjan adayı gösterirler." Kontenjan adayları, aday listelerinde nispî temsil sistemine göre seçilecek diğer adayların "sıralamasına dahil edilmeyerek kontenjan adayı" olarak ayrıca yazılırlar (m. 10/IV c). Kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde "geçerli oyların en çoğunu almış olan siyasî partinin kontenjan adayları belediye meclis üyeliğini kazanmış olurlar." (m. 23/a.VI c. 2). Böylece belediye meclisleri seçimlerinde nispî temsil yanında 1'den 6'ya kadar "kontenjan adayı" için tek adlı veya çok adlı (listeli) çoğunluk sistemine yer veren bir karma sistemden söz edilebilir.

V. ANAYASA'NIN SEÇİMLER VE SEÇİM SİSTEMİ İLE İLGİLİ HÜKÜMLERİ

A- Genel Olarak

Anayasa'mızın seçimler ve seçim sistemi konularındaki değerlendirmelerde göz önünde bulundurulması gereken hükümlerinin başında şüphesiz

³⁹ Anayasa Mahkemesi'nin 22.5.1987 tarih ve E. 1986/17, K. 1987/11 sayılı kararı için bk. T.C. Resmî Gazete, 18.9.1987, S. 19578, s. 46-71, özellikle 63 vd, 68 vd, 70; AYMKD, S. 23, s. 208-233, özellikle 225 vd, 230 vd, 232.

Cumhuriyetin değişmez nitelikleri, özellikle insan haklarına saygılı, demokratik hukuk devleti ilkeleri (m. 2); temel hak ve özgürlüklerle ilgili sınırlamaların Anayasa'nın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamayacağı hükümleri (m. 13) gelir.

Bunların yanında doğrudan doğruya seçme ve seçilme hakları (m. 67), Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri (m. 75, 77-78), seçimlerin genel yönetim ve denetimi (m. 79), yerel yönetimler seçimleri (m. 127/I, III) ile ilgili hükümleri büyük önem taşımaktadır.

Seçme ve seçilme hakları ile hükümler arasında seçimler ve halkoylaşmasının "serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında" yapılacağı belirtilmesi (m. 67/II), seçimlere ilişkin evrensel ilkelerin ifadesidir.

B–Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar İlkeleri

1. Anayasa'nın 67. Maddesine 4121 Sayılı Kanun'la Eklenen Fıkra

Konumuz açısından özel önem taşıyan hüküm ise, Anayasa'mızın seçme ve seçilme haklarına ilişkin 67. maddesinin VI. fıkrasında yer almaktadır. 23. 7. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun'la eklenen bu hüküm şöyledir:

"Seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir."

Seçim sistemlerinin temel işlevlerini gösteren iki ilkeyi bir araya getiren bu hükmü açıklayabilmek için onun öncesindeki gelişmeleri hatırlamak yerinde olacaktır:

20 Ekim 1991 milletvekili genel seçiminden sonra Doğru Yol Partisi (DYP) ile Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) arasında imzalanan Ortak Hükümet Protokolü'nde, siyasal partiler arasında sağlanacak bir mutabakatla Siyasî Partiler ve Seçim Kanunlarının ele alınması ve "adaletli bir temsil ile siyasal istikrarı, demokratik ölçülere uygun bir denge içinde sağlayacak düzenlemeler" yapılması, Ortak Hükümetin amaçlarından biri olarak belirtilmiştir.

1982 Anayasası'nda demokratikleşme, temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi yolundaki ilk kapsamlı değişiklik paketini getiren 23.7.1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun'a ilişkin teklif, bu amaç doğrultusunda DYP, Anavatan Partisi (ANAP) ve SHP Grup Başkanvekillerince "ortaklaşa hazırlanan ve mutabakat sağlanan" bir "taslak metin" olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulmuştur⁴⁰. Teklifin 7. maddesiyle önerilen söz konusu

⁴⁰ Bk. TBMM Tutanak Dergisi 1995, C. 88, S. Sayısı 861 "Doğru Yol Partisi Grup Başkanvekilleri Nevzat Ercan, Bursa Milletvekili Turhan Tayan, Samsun Milletvekili

hüküm, Anayasa Komisyonu'nda ve Genel Kurul'da herhangi bir değişikliğe uğramaksızın, 4121 sayılı Kanun'un 6. maddesiyle Anayasa'nın 67. maddesine "altıncı fıkra olarak eklenmiştir" (f. 3).

Teklifin 7. maddesine ilişkin gerekçede önerilen hükümle ilgili kısa bir açıklama yer almıştır: "...[67.] maddeye bir fıkra eklenerek seçim kanunlarının yapılmasındaki temel ilkelerle ilgili uyulması gereken hususlar düzenlenmiştir."⁴¹

Eklenen fıkra, Anayasa Komisyonu'nca "genel bir ilke olarak benimsenmiş"; "Muhalefet Şerhi" veya "Karşı Oy Yazısı" yazan milletvekilleri ise, bu fıkranın "seçim sisteminde beklenen adaleti sağlayacak nitelikte" olmadığını, "yönetimde istikrar" ilkesinin ne anlama geldiğinin, uygulamada nasıl sağlanacağını bilmediğini; demokratik bir seçim sisteminin "öncelikle temsilde adaleti sağlayacak biçimde" gerçekleştirilmesi gerektiğini, istikrar unsurunu adaletli temsille bağdaştırma çabasının çoğu zaman "adaletli temsil esasını ihmale neden olacak düzenlemeleri" getirebileceğini ifade etmişlerdir⁴².

Genel Kurul görüşmeleri sırasında "temsilde adalet" ilkesi benimsenmekle birlikte, "yönetimde istikrar" ilkesi eleştiri konusu olmuş; partilerinin görüşlerini açıklayan grup sözcüleri arasında bu ilkenin "seçim kanunlarında yapılacak hilelerin anayasal dayanağı olarak" kullanılacağını, sadece "milletin iradesini adil şekilde Millet Meclisine" yansıtmanın ve "bu konuda Anayasaya kural" koymanın "kâfi" olduğunu⁴³; bu maddeyi uygularken çok dikkatli olmak gerektiğini, "il seçim çevresi anlayışıyla" %10'dan daha düşük bir barajlı *d'Hondt* sistemiyle istikrarın sağlanacağını, "ülkede tam anla-

İhsan Saraçlar, Anavatan Partisi Grup Başkanvekilleri Gümüşhane Milletvekili M. Oltan Sungurlu, Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan, Trabzon Milletvekili Eyüp Aşık, Sosyaldemokrat Halkçı Parti Grup Başkanı Ankara Milletvekili Seyfi Oktay, İstanbul Milletvekili Ercan Karakaş, Batman Milletvekili Adnan Ekmen ve 292 Arkadaşının 7.11.1982 Tarihli ve 2709 Numaralı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Başlangıç Metni ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Teklifi, İzmir Milletvekili Cemal Tercan ve 153 Arkadaşının 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 82 nci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi, Zonguldak Milletvekili Güneş Müftüoğlu ve 170 Arkadaşının 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 127 nci Maddesinin Değiştirilmesi ve Anayasaya Bir Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun Teklifi ve Anayasa Komisyonu Raporu (2/1007, 2/1110, 2/1312), s. 1.

⁴¹ Bk. TBMM Tutanak Dergisi 1995, C. 88, S. Sayısı 861 (yuk. dn. 40), s. 8.

⁴² Anayasa Komisyonu Raporu, *Ali Oğuz ve Lütfü Esengün*'ün "Muhalefet Şerhi", *M. Seyfi Oktay*'ın "Karşı Oy Yazısı" için bk. TBMM Tutanak Dergisi 1995, C. 88, S. Sayısı 861 (yuk. dn. 40), s. 31, 46, 50.

⁴³ RP Grubu adına *Lütfü Esengün*'ün konuşması için bk. TBMM Tutanak Dergisi, 1995, C. 89, s. 299.

mıyla katılım olursa, değişik ideolojiler, düşünceler, partiler siyaset sahnesine yansarlarsa, o zaman zaten istikrar" olacağını, "ille çok düşük oy oranlarıyla bir partiye tek başına iktidar verme istikrar getirir diye" düşünmenin yanlış olduğunu⁴⁴ söyleyenler bulunduğu gibi; "67. maddede yapılan değişiklikleri son derece faydalı" bulduğunu belirtenler de vardır⁴⁵. Kişisel görüşlerini açıklayan milletvekilleri de, "temsilde adalet" ilkesi yanına "yönetimde istikrar" ilkesinin eklenmesinin "çok yersiz" olduğunu⁴⁶ teklifte bu iki ilkenin yer almasının "pek mantıklı" olmadığını, "istikrar olacak diye demokrasiden" vazgeçmenin "pek doğru" olmadığını⁴⁷ söylemişlerdir.

Anayasa Komisyonu Sözcüsü *Coşkun Kırca* ise, tartışma konusu hükmü Anayasa'ya koymakla "seçim kanunlarının bünyesi üzerinde hiçbir etki yaratmış" olamayacaklarını, "temsilde adalet" ve "yönetimde istikrar" ilkerinin "bu işin felsefesini gösteren genel istikametlerden ibaret" olduğunu, "Seçim kanunlarının yapılmasında tek unsur adalet olmalıdır" fikrinin "dünyada, gitgide terk edilen bir fikir" olduğunu, seçim kanunlarının "iş yapabilecek parlâmentolar ve ona dayanarak iş yapabilecek hükümetler çıkarmaya da hizmet" etmesi gerektiğini, bunun "dünyada, genellikle kabul edilen bir prensip" olduğunu belirtmiştir⁴⁸.

67. maddeye eklenen VI. fıkra ile ilgili değişiklik önergelerinin çoğunda ortak unsur olarak yalnız "temsilde adalet" ilkesine yer verilmiş; bazılarında ayrıca seçim kanunlarının "her il bir seçim çevresi olacak, il ve bölge barajı bulunmayacak, ... siyasî partilerin seçimlerde işbirliği yapmalarını engellemeyecek şekilde" ya da seçim sisteminin "nispi temsil esasına uygun olarak" düzenlenmesi öngörülmüş; bir önergede "yönetimde istikrar" ibaresinin fıkra metninden çıkarılması önerilmiş; ancak bu önergelerin hiçbiri ne birinci, ne ikinci görüşmede kabul edilmemiştir⁴⁹.

⁴⁴ CHP Grubu adına *Ali Dinçer*'in konuşması için bk. TBMM Tutanak Dergisi 1995, C. 89, s. 302.

⁴⁵ ANAP Grubu adına *Mehmet Keçeciler*'in konuşması için bk. TBMM Tutanak Dergisi 1995, C. 89, s. 305.

⁴⁶ Ankara Milletvekili *H. Uluç Gürkan*'ın konuşması için bk. TBMM Tutanak Dergisi 1995, C. 89, s. 314.

⁴⁷ Kayseri Milletvekili *Mustafa Dağcı*'nın konuşması için bk. TBMM Tutanak Dergisi 1995, C. 89, s. 318.

⁴⁸ Anayasa Sözcüsü *Coşkun Kırca*'nın konuşması için bk. TBMM Tutanak Dergisi 1995, C. 89, s. 316.

⁴⁹ Bu önergeler ve gerekçeleri, önerge sahiplerinin açıklamaları ve birinci görüşme oylamaları için bk. TBMM Tutanak Dergisi 1995, C. 89, s. 321 vd, 325 vd, 326 vd, 330; ikinci görüşme oylamaları için bk. TBMM Tutanak Dergisi 1995, C. 93, s. 142 vd, 145 vd.

Anayasa'nın 67. maddesi ile ilgili değişiklik teklifi, birinci görüşmede 6., ikinci görüşmede ise 5. madde olarak oylanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının henüz 450 milletvekili olduğu 19. yasama döneminde gerçekleştirilen bu Anayasa değişikliğinin 67. madde ile ilgili birinci görüşmedeki oylamada –Başkanın açıkladığı sonuca göre– “401 üye oy kullanmış; 280 kabul, 112 ret, 7 çekinse, 2 geçersiz oy kullanılmıştır.” İkinci görüşmedeki “gizli oylama sonucu” ise şöyledir:

“Katılan üye sayısı: 369, Kabul: 278, Ret: 73, Çekinse: 4, Geçersiz: 14”⁵⁰.

2. Anayasa'nın 67. Maddesine Eklenen Fıkra ile İlgili Ön Çalışma

Yukarıda değinilen DYP-SHP Ortak Hükümet Protokolü'nden anlaşılacağı üzere, Anayasa'nın 67. fıkrasına eklenen VI. fıkranın silueti, bu Protokol'ün imzalandığı sırada ortaya çıkmıştı. Ama onun da gerisinde SHP tarafından görevlendirilen ve bazı üniversite öğretim üyeleri, emekli Anayasa Mahkemesi ve Danıştay üyeleri ile bazı Parti üyelerinden oluşan bir Anayasa Komisyonu'nun 20 Ekim 1989 – 1 Nisan 1991 tarihleri arasında yürüttüğü çalışma sonucunda hazırladığı Anayasa Taslağı'nın 68. maddesinin III. fıkrası vardır⁵¹. Bu fıkra şöyle idi:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi ve yerel yönetimler seçimleri, adaletli bir temsil ile istikrarı demokratik ölçülere uygun bir denge içinde sağlayacak biçimde düzenlenir.”

Taslağın 68. maddesine ilişkin gerekçede anılan III. fıkra ile ilgili ayrıntılı bir açıklama yapılmıştır:

“Üçüncü fıkradaki hükümle Türkiye’de çok partili siyasal yaşam döneminde uygulanan çeşitli seçim sistemlerinden edinilen deneyimlerin ışığında

⁵⁰ Birinci görüşme oylama sonucu için bk. TBMM Tutanak Dergisi 1995, C. 89, s. 342; ikinci görüşme oylama sonucu için bk. TBMM Tutanak Dergisi 1995, C. 93, s. 150.

⁵¹ Prof. Dr. *Muammer Aksoy*'un başkanlığında çalışmalarına başlayan, O'nun alçakça bir saldırıya kurban gitmesinden sonra *Kâzım Yenice*'nin başkanlığında çalışmalarını sürdüren SHP Anayasa Komisyonu'nun sürekli üyeleri, Prof. Dr. *Oya Araslı*, *Ahmet Boyacıoğlu*, Prof. Dr. *Erzan Erzurumluoğlu*, *Seyfi Oktay*, *Atila Sav*, *Nahit Saçlıoğlu*, Prof. Dr. *Cahit Talas*, Prof. Dr. *Hikmet Sami Türk* ve *Kâzım Yenice* idi. Komisyon, çalışmaları sırasında bazı toplantılarına çağrılan *Bülent Tanör*, *Fazıl Sağlam* ve *Yavuz Sabuncu* ile “Genel Esaslar”, “Temel Hak ve Ödevler” kısımlarındaki çalışmalarda raportörlük yapan *Nurkut İnan*, bazı maddelerin düzenlenmesinde yardımcı olan Prof. Dr. *Hicri Fişek* ve zaman zaman çalışmalara katılan *Önder Sav*'ın görüş ve önerilerinden de yararlanmıştı.

SHP Anayasa Komisyonu'nca hazırlanan ve 170 madde ile 7 geçici maddeden oluşan Anayasa Taslağı, Komisyon Başkanı *Kâzım Yenice*'nin 4.4.1991 tarihli yazısıyla SHP Genel Başkanlığına sunulmuştur.

ilk kez yasa koyucuya seçim sistemi ile ilgili bir direktif verilmektedir. Bu hükümle seçim sistemlerinin iki temel ilkesinin, yani seçmenlerin tercihlerinin parlamento veya yerel yönetim meclislerine tam olarak yansıtılması anlamına gelen adalet ilkesi ile seçime katılan partilerden birinin iktidar olmasına yeterli bir çoğunluk elde etmesine olanak veren yarar veya istikrar ilkesinin demokratik ölçülere uygun bir sentez içinde birlikte uygulanması öngörülmektedir. Ancak bu hükümle Anayasa'da belirli bir seçim sistemine yer verilmemekte, sadece yasa koyucunun seçim sistemini düzenlerken göz önünde bulunduracağı temel ilkeler belirtilmektedir.

Adalet ve yarar veya istikrar ilkelerinden yalnız birine üstünlük verildiğinde, seçim sisteminin oyların aşırı derecede dağılmasına yol açarak sonuçta hükümetlerin kurulmasını zorlaştırmak veya hükümet bunalımlarını körüklemek suretiyle siyasal yaşamda istikrarsızlık ögesi olabildiği gibi; parlamento veya yerel meclislerde bazı partilerin gerçek güçlerinin çok üstünde, bazı partilerin ise gerçek güçlerinin çok altında temsil edilmelerine veya hiç temsil edilmemelerine yol açmak suretiyle bir adaletsizlik veya haksızlık ögesi durumuna da gelebildiği, gerek Türkiye'de, gerek başka ülkelerde görülmüştür. Üçüncü fıkradaki hükümle bu sakıncaların önlenmesi amaçlanmaktadır.

Yasa koyucu, seçim sistemini düzenlerken anılan iki temel ilke arasında demokratik ölçülere uygun bir denge kuracaktır. Bu çerçevede içinde yasa koyucuya ülke gerçeklerine ve gereksinmelerine uygun bir seçim sistemi kabul etmek veya değiştirmek olanağı tanınmaktadır."

İşte Anayasa'nın 67. maddesinin VI. fıkrasına kısaltılmış bir cümle olarak giren hükmün temelindeki Anayasa Taslağı hükmü ve gerekçesi böyledir.

3. Değerlendirme

Görüldüğü gibi, Anayasa'nın 67. maddesinin VI. fıkrası, Türkiye'nin çok partili siyasal yaşamda farklı sistemlere dayalı seçim kanunlarıyla edindiği deneyimlerin bir özeti niteliğindedir. 23.7.1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun'la 67. maddeye eklenen bu fıkra ile 1960 öncesinde ve 1961 sonrasında "yönetimde istikrar" ve "temsilde adalet" ilkelerinden birinin tek başına ön plânda tutulduğu farklı dönemlerde yaşanmış siyasal sorunlar nedeniyle bu iki ilke arasında bir denge arandığı açıktır⁵². 67. maddenin VI. fıkrasında "temsilde adalet" ve "yönetimde istikrar" ilkelerinin seçim kanunlarında bağdaştırılması gereken iki ilke olarak vurgulanması, aynı zamanda, 4121

⁵² Aynı yönde bk. *Atar*, age, 208 vd.

sayılı Kanun öncesindeki Anayasa Mahkemesi kararlarında 1961 Anayasası döneminde “temsilde adalet” ilkesine,

1982 Anayasası döneminde ise “yönetimde istikrar” ilkesine ağırlık verilmesi⁵³ eğilimlerini dengeleme çabasının bir ifadesidir.

Bununla birlikte öğretide 67. maddenin VI. fıkrası ile ilgili değerlendirilmelerde bu fıkranın “Türkiye’de eksikliği hissedilen bir hususu dile getirmekte” olduğu⁵⁴, “temsilde adalet” ve “yönetimde istikrar” ilkelerinin aslında “olumlu ilkeler” olduğu⁵⁵, ancak bunları bağdaştırmanın “son derece güç”⁵⁶, hatta “olanaksız” olduğu⁵⁷; VI. fıkra hükmünün seçim kanunlarında Anayasa Mahkemesi’nin denetim alanını ve takdir yetkisini genişlettiği, böylece Anayasa Mahkemesi’ni seçim sistemlerinde belirleyici konuma getirdiği⁵⁸; o nedenle 67. maddeye böyle bir fıkra eklemenin “isabetli” sayılmayacağı⁵⁹; söz konusu iki ilkenin Anayasa’dan çıkarılması ya da bir seçim sistemi reformu ile birlikte ve ölçütleriyle “yeniden” tanımlanması gerektiği⁶⁰ görüşleri savunulmuştur.

67. maddenin VI. fıkrasının seçim kanunlarının, bu arada seçim sisteminin düzenlenmesinde yasa koyucuya yol gösterdiği kadar, Anayasa Mahkemesi için de denetim ölçütleri getirdiği kuşkusuzdur. Anayasa’nın 153. maddesinin II. fıkrasına rağmen, Anayasa Mahkemesi’nin zaman zaman iptal kararlarıyla –çeşitli yasalarda olduğu gibi– seçim sisteminin biçimlenmesinde de belirleyici bir rol oynadığı bir gerçektir. Bu bakımdan 67. maddenin VI. fıkrasının Anayasa’da yer almasından önceki ve sonraki dönemler arasında bir fark yoktur. Örneğin Anayasa Mahkemesi 1968’de çevre barajını iptal ederken “demokratik hukuk devleti” ilkesine dayanırken; 1995’te

⁵³ Aynı yönde bk. *Teziç*, age, s. 302; Bülent *Tanör/Necmi Yüzbaşıoğlu*, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 6. bası, İstanbul 2004, s. 210.

⁵⁴ Bk. Hasan *Tunç*, “Anayasa Değişikliği ve Türk Seçim Sistemi”, Türk Hukuk Enstitüsü Dergisi, Aralık 1995, S. 1, s. 19.

⁵⁵ Bk. Kemal *Gözler*, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Bursa 2000, s. 235.

⁵⁶ Bk. *Yavaşgel*, age, s. 146 vd.

⁵⁷ Bk. Seyfettin *Gürsel*, “Toplumsal Tercih Kuramı Çerçevesinde Anayasa’nın 67. Maddesinde Yer Alan Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar İlkelerinin Değerlendirilmesi”, Anayasa Yargısı 16 (yuk. dn. 1), s. 66; *Gözler*, age, s. 235 vd.

⁵⁸ Bu yönde bk. Burhan *Kuzu*, “Bugünkü Seçim Sistemimiz ve Bazı Öneriler”, Anayasa Yargısı 16 (yuk. dn. 1), s. 292; *Teziç*, age, s. 302 vd; *Gözler*, age, s. 235 vd; *Özbudun*, age, s. 268; *Tanör/Yüzbaşıoğlu*, age, s. 212; ayrıca *Atar*, age, s. 208 vd.

⁵⁹ Bk. *Teziç*, age, s. 300, 303.

⁶⁰ Bk. *Gürsel*, agb, s. 66.

çevre barajının iptalinde “temsilde adalet”, %10 ülke barajının korunmasında “yönetimde istikrar” ilkesini göz önünde bulundurmuştur⁶¹. Demek ki Anayasa Mahkemesi, 67. maddenin VI. fıkrası olmadan da Cumhuriyetin niteliklerinden seçim sistemine uygulanacak sonuçlar çıkarmıştır.

Bugün ise 67. maddenin VI. fıkrasında seçim sistemlerinin iki temel ilkesi, uyumlu bir sentez içinde birlikte dikkate alınmak üzere ifade edilmiş bulunmaktadır. O nedenle seçim kanunlarının ve seçim sisteminin düzenlenmesinde yasa koyucu; yapılan düzenlemelerle ilgili norm denetiminde Anayasa Mahkemesi, bu uyumu gözetmek durumundadır. Bu bakımdan VI. fıkranın Anayasa’da kalmasında yarar vardır.

4. Seçim Sistemi Konusunda Bir Anayasal Tercih Var mı?

Karşılaştırmalı hukukta çoğunluk sistemlerinden birini bir anayasa hükmü olarak kabul eden bir düzenlemeye rastlanmaz. Buna karşılık çoğulcu demokrasinin bir güvencesi olarak parlamento seçimleri için açıkça nispi temsil ilkesini kabul eden yabancı anayasalar vardır: Örneğin Belçika Anayasası (m. 48), İsviçre Anayasası (m. 73), Weimar Anayasası (m. 22), Norveç Anayasası (§ 59), Danimarka Anayasası (§ 31/2), İsveç Anayasası (Regeringsformen, 3 kap. 8 §), Avusturya Anayasası (m. 26/1), İspanyol Anayasası (m. 68/3).

Bizde ise 4121 sayılı Kanun’la Anayasa’nın 67. maddesine eklenen VI. fıkradan önce anayasalarımızda seçim sistemi ile ilgili herhangi bir hüküm yer almamıştır. Nitekim 1961 Anayasası’nın herhangi bir seçim sistemi öngörmediği konusunda öğretilerde görüş birliği vardı⁶². 1982 Anayasası’nın da seçim sistemi konusunda herhangi bir tercih yapmadığı, konuyu yasa koyucunun tercihi bırakıldığı belirtilmiştir⁶³.

Acaba 67. maddesine eklenen VI. fıkra ile durum değişmiş midir? Her şeyden önce seçim sisteminde “temsilde adalet” ve “yönetimde istikrar” ilkelerinin uyumlu bir sentezini arayan bu fıkra ile yasa koyucunun yönlendirildiği ve tercih yetkisinin sınırlandırıldığı açıktır⁶⁴. Ancak yukarıda anılan yabancı anayasalardan farklı olarak, 67. maddenin VI. fıkrasında herhangi bir seçim sisteminden adıyla söz edilmemiştir; başka bir deyişle, Anayasa herhangi bir seçim sistemine angaje edilmemiştir. Bugün de Anayasa’da bu anlamda bir sistem tercihi yoktur.

⁶¹ Bk. yuk. dn. 29, 31 ve 35.

⁶² Bk. *Türk*, age, s. 9 + dn. 19’da anılan yazarlar.

⁶³ Bk. *Araslı*, age, s. 270; *Teziç*, age, s. 252.

⁶⁴ Aynı yönde bk. *Tanör/Yüzbaşıoğlu*, age, s. 207.

Öyleyse 67. maddenin VI. fıkrasında yasa koyucu nasıl yönlendirilmiş, tercih yetkisi nasıl sınırlandırılmıştır? VI. fıkrada birbiriyle bağdaştırılması öngörülen “temsilde adalet” ve “yönetimde istikrar”, nispi temsil ve çoğunluk sistemlerinin dayandıkları iki zıt ilkeyi ifade ettiğine göre; VI. fıkranın en başta bu ilkelerin tam uygulama alanı bulduğu çoğunluk ve nispi temsil sistemlerinin, daha açık bir deyişle, bu sistemlerin iki ucunda yer alan ulusal artı ve liste usulü çoğunluk sistemlerinin kabulüne elverişli olmadığı ortadadır. Ama iki uç arasında oldukça geniş bir yelpazede bu iki zıt ilkeyi dengeleyecek çeşitli sistemler, örneğin karma sistemler düşünülebilir⁶⁵. Bu sistemlerden her biri, kendi özellikleri içinde ülke gereksinmelerine uygunlukları açısından artıları ve eksileriyle tartışılmalıdır.

Fakat her durumda yapılacak düzenlemelerde Anayasa koyucunun neyi istemediği bellidir: İstikrar sağlayıcı bir çoğunluk yaratmak uğruna farklı siyasal eğilimlerin adalete uygun temsili ihmal edilmeyecek; temsilde adalet uğruna siyasal yaşamda ayrılma ve bölünmeleri özendirerek, böylece bir istikrarsızlık unsuru olacak bir düzenleme yapılmayacaktır. 67. maddenin VI. fıkrasında önce “temsilde adalet”, sonra “yönetimde istikrar” ilkesinden söz edilmekle birlikte; bu, bir öncelik sırası anlamına gelmez. Her iki ilke, iyi bir seçim sisteminin eşdeğerli unsurları olarak değerlendirilmelidir.

Bu arada Anayasa koyucunun istemediği sonuçlara yol açan, -3 Kasım 2002 milletvekili genel seçiminde görüldüğü gibi- geçerli oyların sadece %54,67'sinin Türkiye Büyük Meclisi'nde temsiline olanak veren, %45,33'ünü Meclis dışında bırakan %10'luk ülke barajı ile il genel ve belediye meclislerinde partilerin aldıkları geçerli oy toplamlarından “onda birlik” bir geçersizlik indirimi yapan kesme barajın Anayasa'nın 67. maddesinin VI. fıkrasıyla bağdaştırılması, -Anayasa Mahkemesi'nin geçmişteki farklı kararlarına rağmen- olanaksızdır. Her iki baraj, “temsilde adalet” ilkesiyle çelişen yükseklik ve özelliğindedir.

Milletvekili Seçimi Kanunu'na göre illerin çıkaracağı milletvekili sayısının saptanmasında her ile önce bir milletvekili verilmesi yöntemi de (m. 4), illerin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde adalete uygun temsili bakımından ele alınması gereken bir konudur.

VI. SONUÇ

1995 yılında 4125 sayılı Kanun'la Anayasa'nın 67. maddesine VI. fıkra olarak eklenen bir hükümlerle, seçim kanunlarının “temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde” düzenleneceğinin öngörül-

⁶⁵ Aynı yönde bk. *Özbudun*, age, s. 268.

mesi, seçim hukukumuzun gelişmesi bakımından önemli bir adımdır. “Temsilde adalet” ve “yönetimde istikrar”, yasa koyucunun seçim kanunlarının yapılmasında ve değiştirilmesinde uyumlu bir sentez içinde, Anayasa Mahkemesi’nin de denetim ölçütü olarak göz önünde tutacağı iki temel ilkedir.

67. maddenin VI. fıkrası, seçim kanunlarının, bu arada seçim sisteminin düzenlenmesinde yasa koyucuyu yönlendirmek ve tercih yetkisini sınırlandırmakla birlikte; herhangi bir seçim sisteminden adıyla söz etmemiştir. Bu anlamda Anayasa’da bir seçim sistemi tercihi yoktur. “Temsilde adalet” ve “yönetimde istikrar” ilkelerine dayanan nispî temsil ve çoğunluk sistemlerinin iki ucunda yer alan ulusal artık ve liste usulü çoğunluk sistemleri arasında oldukça geniş bir yelpaze içinde değişik seçim sistemleri düşünülebilir. Ancak yapılacak düzenlemelerde bu iki ilke, eşdeğerli unsurlar olarak uyumlu bir sentez içinde yer almalıdır. Bu çerçevede Anayasa, yasa koyucunun yaratıcılığına geniş bir alan bırakmıştır.

Yasa koyucunun seçim kanunları ve seçim sisteminin yeniden düzenlenmesi konusunda Anayasa’nın 67. maddesinin VI. fıkrasıyla kendisine yüklenen görevi henüz tam olarak yerine getirdiği söylenemez. Çünkü gerek milletvekili seçimleri, gerek yerel yönetimler seçimleri ile ilgili kanunlarımız, günümüzde özellikle “temsilde adalet” ilkesiyle çelişen yöntemler içermektedir. Türkiye, seçim kanunları ve seçim sisteminin en kısa zamanda “temsilde adalet” ve “yönetimde istikrar” ilkelerine uygun olarak yeniden düzenlenmesini beklemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Oya ARASLI*, Seçim Sistemi Kavramı ve Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri (1876-1987), Ankara 1989.
- Servet ARMAĞAN*, Türk Esas Teşkilât Hukuku, İstanbul 1979.
- Fahir H. ARMAOĞLU*, “Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçim Sistemi Konusu”, Hürriyet Seçim Semineri 1972, [İstanbul 1972], s. 10-15.
- Yavuz ATAR*, Türk Anayasa Hukuku, 2. bası, Konya [?].
- Sonnur BAKIR/Semra KÜÇÜKOĞLU/Sevgi PEHLİVAN* (Haz.), Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Uygulamalar, (TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yayınları: 5), Ankara 1982.
- Klaus von BEYME*, Das politische System der Bundesrepublik Deutschland nach der Vereinigung, 6. Ausgabe, München/Zürich 1991.
- Sabri COŞKUN*, Seçim Hukuku, Ankara 2004.
- Jean-Marie COTTERET/Claude EMERİ* (Çev.: Tanju GÖKÇÖL), Seçim Sistemleri, İstanbul 1975.
- Bülent DAVER*, “Anayasal Yargı ve Seçim Sistemleri”, Anayasa Yargısı 5, Anayasa Mahkemesi’nin 26. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, 25-26 Nisan 1988, Ankara 1989, s.10-27, 131-149.
- İhsan DEDE*, Seçim Sistemi ve Yöneten Demokrasi “Altın Oy Sistemleri”, Kocaeli [?].
- Gerekçeli Anayasa Önerisi, Ankara 1982 (A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 497).
- Kemal GÖZLER*, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Bursa 2000.
- Erdoğan GÜNAL*, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Ankara 2005.
- Özer GÜRBÜZ*, Seçim Sistemleri ve Parti İçi Demokrasi, Ankara 1998 (Türk Parlâmenterler Birliği Konferansları, Yayın No. 3).
- Seyfettin GÜRSEL*, “Toplumsal Tercih Kuramı Çerçevesinde Anayasa’nın 67. Maddesinde Yer Alan Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar İlkelerinin Değerlendirilmesi”, Anayasa Yargısı 16, Anayasa Mahkemesi’nin 37. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, 26-27 Nisan 1999, Ankara 1999, s. 46-68.
- Şeref İBA*, Anayasa ve Siyasal Kurumlar, Ankara 2006.

- Abidin Dursun KALELİ*, Siyasetin Temel Unsurları, Ankara 1995.
- Sevgi KORKUT* (Haz.), "Dünyada ve Türkiye'de Seçim Sistemleri", Bilgi. TBMM Enformasyon Dergisi, Aralık 1994, S. 8 (Özel Sayı).
- Burhan KUZU*, "Bugünkü Seçim Sistemimiz ve Bazı Öneriler", Anayasa Yargısı 16, Anayasa Mahkemesi'nin 37. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, 26-27 Nisan 1999, Ankara 1999, s. 254-293.
- Nazan MOROĞLU* (Derleyen ve yayına haz.), "Nasıl Bir Seçim Sistemi", İstanbul 1994 (Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Yayınları: 3).
- Ergun ÖZBUDUN*, Türk Anayasa Hukuku, 7. bası, Ankara 2002.
- Seçim ve Siyasî Partiler Kanunları Değişiklik Öntasarısı ve Gerekçesi, Ankara 1995 (T.C. Adalet Bakanlığı Yayın İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları Özel Seri No. 2).
- Saim SEZEN*, Seçim ve Demokrasi, Ankara 1994.
- Bülent TANÖR/Necmi YÜZBAŞIOĞLU*, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 6. bası, İstanbul 2004.
- Erdoğan TEZİÇ*, Anayasa Hukuku, 4. bası, İstanbul 1997.
- Erol TUNCER*, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler, Ankara 2002.
- Erol TUNCER/Necati DANACI*, Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri, Ankara 2003.
- Hasan TUNÇ*, "Anayasa Değişikliği ve Türk Seçim Sistemi", Türk Hukuk Enstitüsü Dergisi, Aralık 1995, S. 1, s. 14-20.
- TÜRK DİL KURUMU*, Türkçe Sözlük, C. 2 (K-Z), 9. bası, Ankara 1998.
- Hikmet Sami TÜRK*, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Ankara 1997.
- Hikmet Sami TÜRK*, "Seçim Sisteminde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Bazı Öneriler", Türk Parlâmentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976, Ankara [1978], s. 365-403.
- Hikmet Sami TÜRK*, "Yerel Seçimlerle İlgili Kanun Değişikliğine İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararı", Anayasa Yargısı 6, Anayasa Mahkemesi'nin 27. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, 25-26 Nisan 1989, Ankara 1989, s. 71-103.
- Hikmet Sami TÜRK/Erol TUNCER*, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi?, Ankara 1995.
- Emine YAVAŞGEL*, Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Durum, Ankara 2004.

KISALTMALAR

agb	adı geçen bildiri
age	adı geçen eser
agm	adı geçen makale
ANAP	Anavatan Partisi
Art.	Articolo
AY	Anayasa
AYMKD	Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi
bk.	bakınız
C.	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ev.	Çeviren
dn.	dipnotu
DYP	Doğru Yol Partisi
E.	Esas
f.	fıkra
Haz., haz.	Hazırlayan, hazırlayan
K.	Karar
krş.	karşılaştırmız
m.	madde
n.	numero
No.	Numara
RP	Refah Partisi
S.	Sayı
s.	sayfa
SHP	Sosyaldemokrat Halkçı Parti
vd	ve devamı sayfa
yuk.	yukarıda.